

Osmanlı İstanbul’unda Müslüman Kadınların
Direklerarası’ndaki Eğlence Hayatı (1860-1923)

The Entertainment Life of Muslim Women at Direklerarası
in Ottoman Istanbul (1860-1923)

Fatma Tunç Yaşar*

Öz

1720’lerde Damat İbrahim Paşa’nın tarihî Divanyolu üzerinde Vezneciler ile Şehzade Mehmed Külliyesi arasına yaptırdığı, karşılıklı sıra dükkânlardan oluşan *arasta*, dükkânların önünde yer alan revaklı sütunlar dolayısıyla Direklerarası adını almıştır. Cadde ve yakın çevresini içine alan Direklerarası muhiti, 1860’larda Beyazıt ve çevresinde kümeleşen çayhane, kiraathane ve kahvehanelerin öncülüğünde gelişen eğlence ve sosyallik ağının bir parçası olmuş, 1880’lerden itibaren ise tiyatro faaliyetleriyle Suriçi İstanbul’un başlıca eğlence ve gösteri merkezi hâline gelmiştir. Modernleşme ve reform süreçlerinin sunduğu yeni fırsat ve imkânlardan yararlanan kadınlar da cadde boyunca gezintiler ve tiyatro gibi etkinlikler aracılığıyla Direklerarası’nın eğlence ve sosyallik ortamına dâhil olmuşlardır. Osmanlı siyasi otoritelerinin Direklerarası’na dair yayımladığı belgeler ve dönemin süreli yayınlarında yer alan tartışmalar, Direklerarası’nın eğlence kültürüne dair gündemin çoğunlukla Müslüman Osmanlı kadını üzerinden şekillendiğini ve Müslüman Osmanlı kadınının şehir kamusalığında artan görünürlüğünün ahlak, kadın-erkek ilişkileri, giyim-kuşam ve mekânsal ayrışma gibi dinamikler üzerinden yeni

* Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü – Prof. Dr., Yıldız Technical University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Sociology, İstanbul/TÜRKİYE, <https://ror.org/0547yzj13> <https://orcid.org/0000-0002-8623-4822>
fyasar@yildiz.edu.tr

gerilim alanları ürettiğini göstermektedir. Bu çalışma Müslüman Osmanlı kadınlarının Direklerarası'nın eğlence ve sosyallik ortamlarına nasıl dâhil olduklarını, ne tür kısıtlama ve engellerle karşılaştıklarını ve dönemin toplumsal cinsiyet normları ile nasıl yüzleştiklerini incelemektedir. Çalışmada kadınların şehir mekânlarında nasıl bulunması ve davranması gerektiğini düzenleyen resmî belgeler, Direklerarası'nın eğlence atmosferini değerlendiren dönemin süreli yayınları ve tiyatro ilanları gibi çeşitli kaynaklar bir arada kullanılmaktadır. Bu kaynaklar, siyasi otoritelerin ve çeşitli toplumsal çevrelerin kadınların Direklerarası Caddesi'ndeki gezintilerine ve tiyatro izleyicisi olarak varlıklarına nasıl tepki verdiklerini ve bu çevrelerin tutum, beklenti ve girişimlerinin kadınların kent deneyimlerini nasıl şekillendirdiğini ortaya koyma potansiyeline sahiptir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Direklerarası, eğlence, şehir, kadın, tiyatro.

Abstract

Built by Damad İbrahim Pasha on the historical Divanyolu between Vezneciler and the Şehzade Mehmed Complex in the 1720s, the *arasta* with colonnaded arcades in front of its shops came to be known as Direklerarası. By the 1860s, the district, encompassing the street and its surroundings, became part of an entertainment and social milieu centered around teahouses, literary cafés and coffeehouses in Beyazıt. By the 1880s, Direklerarası had transformed into the main hub of entertainment and spectacles in the historical peninsula with the rise of theatrical activities. Women, benefiting from the modernization and reform processes, participated in Direklerarası's vibrant social and entertainment scene through activities like promenades and theater. Ottoman state archives and contemporary periodicals reveal that the discourse on its entertainment culture was predominantly centered on Muslim Ottoman women, whose increasing visibility in urban public spaces created tensions around morality, gender relations, clothing and spatial segregation. This article examines Muslim Ottoman women's engagement with Direklerarası's social and entertainment milieu, the restrictions and bans they faced, and their strategies to navigate prevailing gender norms. Drawing on official documents regulating women's urban behavior, periodicals discussing Direklerarası's entertainment culture and theater advertisements, it explores how authorities and social environments responded to women's presence as strollers and theatergoers. These sources have the potential to reveal how the political authorities and various social circles responded to women's promenades and their presence as theatergoers on Direklerarası Street and how the attitudes, expectations and initiatives of these groups shaped women's urban experiences.

Keywords: İstanbul, Direklerarası, entertainment, city, women, theater.

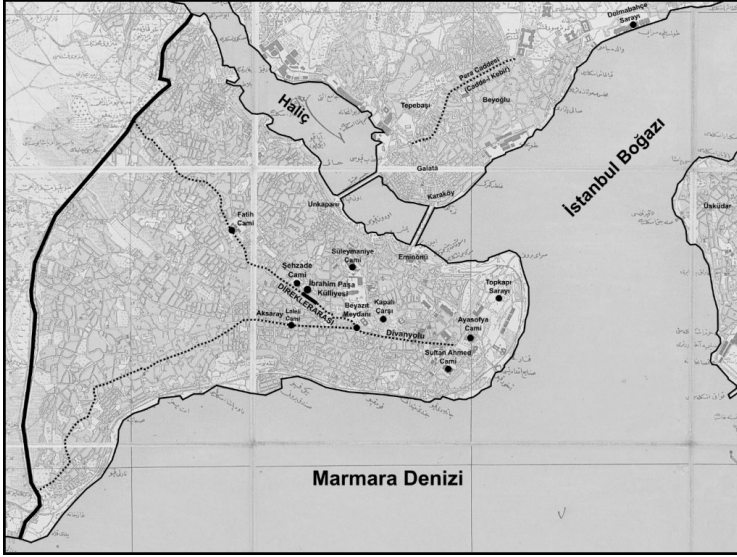
Giriş

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şehir mekânlarının belirli standartlara göre yeniden düzenlenmesi, yolların genişletilmesi, büyük meydanlar ve parkların açılması, yayalar için kaldırımlar inşa edilmesi, caddelerin aydınlatılması ve ulaşım imkânlarının çeşitlenmesi gibi kent hayatının düzenlenmesine yönelik girişimler İstanbul'da sosyallik, eğlence ve alışveriş gibi kentsel faaliyetlerin canlanmasına neden olmuştur¹. Kadınlar da değişen ve dönüşen şehir hayatında bir yandan modernleşme ve reform süreçlerinin sağladığı yeni fırsat ve imkânlardan istifade ederken, diğer yandan kadın-erkek ilişkileri, giyim-kuşam ve mekânsal ayrışma gibi dinamikler üzerinden şekillenen gerilim alanlarının bir parçası olmuşlardır.

Bu çalışma, 1860'lardan itibaren Suriçi İstanbul'da piyasa caddesi olarak öne çıkmaya başlayan ve 1880'lerden itibaren gezinti ve gösteri odaklı bir eğlence merkezi hâline gelen Direklerarası'nda Müslüman Osmanlı kadınının tecrübesine odaklanmaktadır. Direklerarası günümüzde Şehzadebaşı Caddesi'nin 16 Mart Şehitleri ve Dede Efendi caddeleri arasında kalan bölümüne verilen isimdir. Direklerarası ismini Damat İbrahim Paşa'nın medrese külliyesine gelir getirmesi için 1728-1729 yıllarında arasta olarak inşa ettirdiği karşılıklı dükkânların önlerinde bulunan revaklı sütunlardan almıştır. Arasta formunda inşa edilen Direklerarası, tarihî Divanyolu üzerinde Acemoğlu Meydanı ile Şehzade Mehmed Camii arasındaki yaklaşık 200 metrelik düz bir caddedir. 19. yüzyılın başlarına kadar yeniçerilere ait Eski Odalar'a komşu olması dolayısıyla yeniçerilerin gezinti mekânı olan Direklerarası, 1860'lardan itibaren özellikle de Ramazan aylarında farklı kesimleri bir araya getiren canlı bir alışveriş, gezinti ve eğlence muhitine dönüşmüştür².

1 Murat Gül, *Modern İstanbul'un Doğuşu: Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu*, Sel Yayınevi, İstanbul 2018, s. 64.

2 Fatma Tunç Yaşar-Ahmet Yaşar, "From an *Arasta* Bazaar to a *Piyasa* Street: The Transformation of Direklerarası in Ottoman Istanbul from the 1720s to the 1920s", *Middle Eastern Studies*, C 61/S. 2, 2025, s. 165-181.

Şekil 1: Direklerarası'nın Tarihi Yarımada İçerisindeki Konumu
(Erkân-ı Harbiye'nin 1911 tarihli İstanbul haritası kullanılarak hazırlanmıştır.)

Eğlence, erkek ve kadın alanları arasındaki ayrışmayı bulanıklaştırabildiği gibi ahlaki olarak iyi ile kötü arasındaki sınırları da esnek hâle getirebilmektedir³. Osmanlı siyasi otoritelerinin Direklerarası'na dair yayımladığı belgeler ve dönemin süreli yayınlarında bu minvalde yer alan tartışmalar, Direklerarası'nın eğlence kültürüne dair gündemin çoğunlukla Müslüman Osmanlı kadını üzerinden şekillendiğini ve Müslüman Osmanlı kadınının şehir kamusallığında artan görünürlüğünün politik söylemde ve toplumsal tahayyülde özel bir yer işgal ettiğini göstermektedir. Bununla birlikte, kadınların Direklerarası sosyalliği ve eğlence dünyasında deneyimleri çok katmanlıdır. 1920'li yıllara kadar Direklerarası'nda sahneye çıkan kadınların tamamı gayrimüslim olup kantocu ve oyuncuların çoğunu Ermeni kadınlar oluşturmaktadır. Caddede faaliyet gösteren bazı tiyatro mekânları ile bazı çayhane ve kıraathanelerin faaliyet gösterdiği dükkânların mutasarrıfları arasında kadınlar da bulunmaktadır⁴. Müslüman Osmanlı kadınının çarşı, pazar ve hamam gibi gündelik ihtiyaçlarla özdeşleşen mekânlardan farklı olarak keyif ve eğlence odaklı

3 Ebru Boyar-Kate Fleet, "Ottoman Society through the Lens of Entertainment", *Entertainment among the Ottomans*, ed. Ebru Boyar-Kate Fleet, Brill, Leiden 2019, s. 8.

4 Nalan Turna, "Limits and Opportunities: Women and Their Experiences in the Entertainment Sector During the Late Ottoman Era", *Osmanlı Araştırmaları*, C 59/S. 59, Temmuz 2022, s. 195-223.

gerçekleştirdiği cadde boyu gezintileri ve tiyatro izleme deneyimine odaklanan bu çalışma, çeşitli zümrelerden kadınların Direkleriarası'nın eğlence ve sosyallik ortamlarına nasıl dâhil olduklarını, ne tür kısıtlama ve engellerle karşılaştıklarını ve dönemin toplumsal cinsiyet normları ile nasıl yüzleştiklerini incelemektedir.

Bu makale, Müslüman Osmanlı kadınlarının değişen, dönüşen ve yenilenen şehir mekânlarında artan görünürlüğünü şehir tarihi ve toplumsal cinsiyet perspektiflerinin kesişiminde ele almaktadır. Yakın dönemdeki akademik çalışmalar, tarihsel, sosyal ve kültürel dinamikleri anlamak için mekâna odaklanarak, inşa edilen, algılanan, hayal edilen ve deneyimlenen mekânları incelemektedir⁵. Mekân ve deneyim arasındaki etkileşimi vurgulayan “mekânsal dönüş”⁶ ile birlikte cadde ve sokaklar üzerine yapılan çalışmalar kent çalışmalarında önemli bir yer edinmiştir. Şehir planlamacılarının “sokağa dönüş”⁷ olarak adlandırdıkları bu yaklaşım tarih alanındaki çalışmalara da yansımış, Osmanlı tarihçileri İstanbul'un cadde ve sokaklarını fiziksel, mimari ve sosyo-kültürel unsurlarıyla birlikte çok yönlü olarak incelemiştir⁸. Dinamik ve sürekli değişen mekânlar olarak sokaklar tarihsel bağlamda kentin silüetini şekillendiren sosyal, kültürel, politik, teknik ve sanatsal unsurların karmaşık ve çok katmanlı bir bileşiminden oluşmaktadır⁹. Lady Hornby, Direkleriarası'nı konu alan mektubunda “Müslümanların hayat tarzını öğrenmek için cilt cilt kitap okumaktansa, sokaklarda şöyle bir dolaşmak yeterlidir” demektedir¹⁰.

- 5 Henri Lefebvre, *The Production of Space*, Blackwell, Oxford 1991, s. 404; Ahmet Yaşar, “Mekânın Tarihi”, *Tarih İçin Metodoloji*, ed. Ahmet Şimşek, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022, s. 309-316.
- 6 Barney Warf-Santa Arias, “Introduction: The Reinsertion of Space into the Social Sciences and Humanities”, *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspective*, ed. Barney Warf-Santa Arias, Routledge, New York 2009, s. 1.
- 7 Eric Charmes-Agnès Sander, “La rue entre réseaux et territoires: avant-propos”, *Flux - Cahiers scientifiques internationaux Réseaux et territoires*, C 66/67, 2007, s. 4.
- 8 Maurice Cerasi, *Divanyolu*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014; Edhem Eldem, *Bankalar Caddesi: Osmanlı'dan Günümüze Voyvoda Caddesi*, Osmanlı Bankası Bankacılık ve Finans Tarihi Araştırma ve Belge Merkezi, İstanbul 2000; Zeynep Çelik, “İstanbul: Bir Tema Parkı Olarak Kentsel Koruma, Soğukçeşme Sokağı”, *Şehirler ve Sokaklar*, ed. Zeynep Çelik-Diane Favro-Richard Ingersoll, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 97-112; Fatma Tunç Yaşar, “The Urban Process of an Arcade Street in Late Ottoman Istanbul: Demolitions, Renovations and Relocations in Direkleriarası (1880-1911)”, *Urban History*, erken görünüm 6 Kasım 2025; Nalan Turna-Burçak Ersöz, “Spaces of Transition: Kantarcılar as a Microcosm of Urban Change in Late Ottoman Istanbul”, *Middle Eastern Studies*, C 62/S. 2, 2025, s. 221-240.
- 9 Spiro Kostof, *The City Shaped: Urban Patterns and Meanings through History*, Little, Brown and Company, New York 1991, s. 13.
- 10 Lady Hornby, *Kırım Savaşı Sırasında İstanbul*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 284.

Osmanlı tarih yazımında ekonomik, sosyal ve kültürel tarihe artan ilgi, tarihsel anlatılarda marjinalleştirilen grupların daha görünür hâle gelmesine ve bu bağlamda kadınlara yönelik çalışmaların da ivme kazanmasına olanak tanımıştır¹¹. Yakın dönemde ise tarihçiler, yalnızca “kadın” kategorisine odaklanmak yerine, belirli bir zaman ve toplumda cinsiyetlere atfedilen davranışların kültürel tanımını ifade eden “toplumsal cinsiyet” kavramını daha etkili bir analiz aracı olarak kullanmaya başlamışlardır¹². Bu bağlamda, tarihin öznesinin kim olduğu sorusu ile yoğun biçimde tartışılan bir diğer mesele “deneyim” olmuştur. Kadınların çeşitli alanlardaki deneyimlerini yeniden kurgulamaya yönelik çalışmalar, onların tarihsel süreçlerdeki rollerini ve etkinliklerini görünür kılmayı amaçlamaktadır¹³.

Eğlence, gösteri ve sosyalleşme mekânı olarak öne çıkan Direklerarası’nda Müslüman Osmanlı kadınlarının mekânsal deneyimlerine toplumsal cinsiyet perspektifinden yaklaşan bu çalışmada farklı imkânlar ve kısıtlılıklar barındıran çeşitli arşiv kaynakları bir arada kullanılmaktadır. Bunlar arasında Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi’nde (BOA) yer alan resmî belgeler, Osmanlı süreli yayınları, tiyatro ilanları ve afişleri ile hatıratlar önemli bir yer tutmaktadır. Siyasi otoriteler tarafından düzenlenen ve çoğunlukla kadınların şehir mekânlarında nasıl bulunması ve davranması gerektiğini düzenleyen resmî belgeler kadınların deneyimlerinden ziyade resmî otoritelerin bu konudaki telakkilerini yansıtmaktadır. Direklerarası’nın eğlence atmosferini değerlendiren dönemin gazete ve dergilerinde ise kadınların hangi caddeleri gezinti için tercih ettikleri, sokakta nasıl ve ne tür kıyafetlerle buldukları, hangi ulaşım vasıtalarını kullandıkları, hangi koşullarda gösteri dünyasına izleyici olarak dâhil oldukları ve Direklerarası’nın müdavimi olan kadınların kimler oldukları gibi pek çok konuda kadınların mekânsal tecrübesine dair ayrıntılar bulmak mümkündür. Söz konusu kaynakların birlikte kullanımı kadınların mekânsal deneyimini ve bu deneyimin siyasi otoriteler ve farklı toplumsal çevreler tarafından nasıl algılandığını ve bu çevrelerin tutum, beklenti ve girişimlerinin siyasilerin karar alma mekanizmalarını nasıl etkilediğini ve kadınların şehir tecrübesini nasıl şekillendirdiğini ortaya koyma potansiyeli taşımaktadır. Bununla birlikte hem resmî belgeler hem de Osmanlı süreli yayınları, kadınların Direklerarası piyasası ve tiyatrolarındaki öznel

11 Başak Tuğ, “Tarih ve Toplumsal Cinsiyet”, *Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*, ed. Feryal Saygılıgil, Dipnot Yayınları, İstanbul 2016, s. 41.

12 Fatmagül Berktaş, *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, İstanbul 2003, s. 29.

13 Gülhan Balsoy, “Osmanlı Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Tarihçiliği Üzerine”, *Toplum ve Bilim*, C 132, 2015, s. 224.

deneyimleri ve kendilerine yönelik kısıtlamaları nasıl karşıladıkları konusunda sınırlı veri sunmaktadır. II. Meşrutiyet sonrasında yayımlanan süreli yayınlarda ve hatıratlarda ise görece olarak daha fazla kadınların sesi duyulmaktadır.

Direklerarası'nda Eğlence: Piyasa ve Temaşa

Direklerarası'nda, geleneksel kahvehane kültüründen onun yeni türevi olarak ortaya çıkan kıraathane ve çayhanelere, Karagöz ve meddahtan Batı tarzı tiyatro ve operete, at cambazlığından sirk gösterisine ve kantoya varıncaya değin geniş bir yelpazede eğlence ve gösteri unsuru bir arada bulunmaktadır¹⁴. Lady Hornby burayı “İstanbul’un Rotten Row’u”¹⁵ olarak tanımlarken Ercüment Ekrem Talu da “Paris’in Şanzelize’si, Berlin’in Unter den Linden’i, Viyana’nın Prater’i”¹⁶ gibi İstanbul’un başlıca piyasa caddesi olarak görmektedir. Haldun Taner’e göre ise “Londra’daki tiyatrolar semti Shaftesbury Avenue, New York’taki Broadway, Berlin’deki Kurfürstendamm ne ise yüzyılın başındaki Direklerarası da bunların İstanbul’da bir benzeri ve alaturkasıdır”¹⁷. Direklerarası’nın eğlence ve gösteri merkezi olduğu dönem, Fransızcada *La Belle Epoque* olarak adlandırılan, 19. yüzyıl sonlarından Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasına kadarki dönem ile de kesişmektedir. Sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan görece istikrar ve refahın yaşandığı bu dönemde Paris’teki Montmartre, Londra’daki West End ve Tokyo’daki Asakusa-rokku gibi dünyanın bazı kentlerinde eğlence merkezleri ortaya çıkmıştır. İstanbul’da tiyatro faaliyetlerini inceleyen Nagata, bu semtlerle İstanbul’daki Şehzadebaşı semti arasında paralellikler kurmaktadır¹⁸.

Direklerarası’m eğlence merkezi olarak öne çıkaran ve çağdaş dünya kentleriyle karşılaştırılmasına neden olan başlıca iki unsur piyasa ve temaşadır. Piyasa, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren cadde boyu gezinti anlamında kullanılmaktadır. Osmanlı dünyasında Karagöz, orta oyunu ve tiyatro gibi gösteri sanatları için kullanılan temaşa ise kelimenin kökeni itibariyle “bakınarak gezinmek” anlamına

14 Fatma Tunç Yaşar, “Direklerarası as the Stage of Entertainment and Sociability in Late Ottoman Istanbul”, *Spectacle, Entertainment, and Recreation in Late Ottoman and Early Turkish Republican Cities*, ed. Nilay Karaca-Seda Kula, Intellect, The University of Chicago Press, Chicago 2023, s. 135.

15 Lady Hornby, *age.*, s. 285.

16 Ercüment Ekrem-Münif Fehim, *Dünden Hatıralar*, Yedigün Neşriyatı, İstanbul, s. 16.

17 Haldun Taner, “Direklerarası, Ramazan Takvimi 2”, *Milliyet*, 18 Temmuz 1980.

18 Yuzo Nagata-Hikari Egawa, *Bir Kentin Toplumsal Tarihi Açısından Osmanlı’nın Son Döneminde İstanbul’da Tiyatro ve Çevresi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2021, s. 68.

gelmektedir¹⁹. Meninski'nin 1680 yılında hazırladığı sözlükte “temaşa”nın ilk anlamı “birbiri ile yürüşmek”tir²⁰. Direklerarası'nda temaşa hem çeşitli gösteri unsurlarını izleme hem de piyasa caddesinde birlikte yürüme, birbirini gözleme ve toplumsal etkileşim kurma deneyimlerini kapsamaktadır. Direklerarası Caddesi'nde yürüyenler için *temaşageran* ya da *erbab-ı temaşa* kavramları kullanılmaktadır²¹. Nitekim Hüseyin Rahmi Gürpınar (1864-1944), 1918 yılında yayımlanan ve yaklaşık yirmi yıl öncesinde yaşanan bir olaya dayanan *Son Arzu* romanında Direklerarası piyasasını “Sokaktan geçenler iki geçeli dükkânlarda oturanları ve oturanlar geçenleri seyrediyorlar. Harici, dâhili mütakabil birer temaşa” sözleriyle tasvir etmektedir²².

Şekil 2: Şehzadebaşı'nda Direkleraltı Çarşısı, 1880'ler.

Sébah, Pascal, Bazar de Diréeklér-Alti à Gahah-Zadé.

http://hdl.handle.net/10020/96r14_ref16651_4ua

19 *Redhouse Sözlüğü: Türkçe/Osmanlıca-İngilizce*, Redhouse, İstanbul 2000, s. 1134.

20 Franciscus à Mesgnien Meninski, *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae - Arabico - Persicum Lexicon*, C 1, 1680, s. 1380. *Temaşa* ve *seyr* kavramları arasındaki ilişki için bk. Çiğdem Kafesçioğlu, “Picturing the Square, Streets, and Denizens of Early Modern Istanbul: Practices of Urban Space and Shifts in Visuality”, *Muqarnas*, C 37/S. 1, 2020, s. 152.

21 “Ramazan Mektubu”, *Musavver Terakki*, nr. 30, 3 Aralık 1903.

22 Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Son Arzu*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2021, s. 47.

Tarihi Divanyolu'nun Beyazıt Meydanı'ndan başlayarak Saraçhane'ye kadar kesintisiz dükkân silsilesiyle devam eden kesiti Suriçi İstanbul'un en popüler piyasa güzergâhıdır. Bu güzergâhın merkezi ise 1880'lerden itibaren Karagöz ve ortayunu gibi geleneksel gösterilerin yanında tiyatro, panorama, sinematograf gibi çeşitli gösterilere ev sahipliği yapan Direklerarası'dır. Bu güzergâhta cadde boyu gezinti yapmak dönemin kaynaklarında "Direklerarası Piyasası" ya da "Şehzadebaşı Piyasası" olarak nitelendirilmektedir. Piyasa caddesi, bir şehirde özellikle yaya trafiği ve gezinti için tasarlanmış şehrin ana arteridir ve sosyal etkileşim, eğlence ve kültürel faaliyetler ile öne çıkmaktadır. Avrupa'da açık havada gezinti, on yedinci yüzyılın sonlarından itibaren giderek şehirliler arasında yaygınlık kazanan bir alışkanlık olmuş ve toplumun birçok kademesine yayılmıştır²³.

Direklerarası, alışveriş ve sosyallik imkânı sağlayan karşılıklı sıra dükkânları, gösteri mekânları ve revaklı kaldırımlarıyla 19. yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında Suriçi İstanbul'un başlıca piyasa caddesidir. Özellikle Ramazan aylarında şehrin her yerinden, her yaştan ve zümreden İstanbullunun ziyaret ettiği Direklerarası, izdiham ve kalabalığıyla gündem olmaktadır. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin ifadesine göre "Direklerarası her gece o kadar kalabalık olmaktadır ki âdeta koca cadde iskemle ve sandalyelerle dolmakta bulunduğundan hayvan ve araba ile değil âdeta yılan olarak bile güçlülkle geçilmektedir"²⁴. Direklerarası'nda insan ve araba kalabalığı nedeniyle trafik sık sık kilitlenmekte²⁵, Direklerarası'ndaki kalabalık "bin bir ayak bir ayak üstüne" tabiri ile tasvir edilmektedir²⁶.

Piyasa Caddesi'nin Denetimi: Kadınlara Yönelik Yasaklama ve Kısıtlamalar

Direklerarası, piyasa caddesi olarak popülerlik kazanmaya başladığı ilk yıllardan itibaren kadınların caddede artan görünürlüğü ve kadın erkek ilişkileri üzerinden siyasi otoritelerin dikkatini çekmiştir. Ramazan ayından birkaç gün önce ya da Ramazan'ın ilk günlerinde şehir kamusalığında artan hareketliliği ve sosyallik düzenlemeye ve halkı belirli konularda uyarmaya yönelik padişah iradesini yansıtan ve gazetelerde de "tenbihat, ihtar, ilanname ve varaka-i mahsus" gibi başlıklar altında yayımlanan uyarıların başlıca konularından birisi de şehrin

23 Dell Upton, "New Orleans: Dünyanın En Önemli Sokağı", *age.*, ed. Çelik vd., s. 146-147.

24 "Şehzadebaşı'ndan: Varaka", *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 361, 28 Ağustos 1879.

25 "Tevcihat-ı Resmîye", *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 952, 22 Ağustos 1881.

26 "Meşhudât ve Mesmuat-ı Ramazaniye", *Sabah*, nr. 3287, 16 Ocak 1899.

işlek caddelerinde görünürlüğü artan Müslüman kadınlardır. Bu tenbihler, ahlak ve edebe uygun davranılması, arabalı ya da yaya olarak dolaşan kadınlara karşı edebe aykırı hareketlerde bulunulmaması, ibadetlerin aksatılmaması, sokakların temiz tutulması, dükkân önlerinde oturup gelip geçenlerin izlenmemesi, kumar oynanmaması ve sakıncalı tiyatro oyunlarının seyredilmemesi gibi konularda halkı uyarmaktadır. Kadınlar ise piyasa caddelerinde güneş battıktan sonra bulunmamaları, gece dışarı çıkmamaları, kalabalık mahallerde giyimlerine ve davranışlarına dikkat etmeleri, alışverişlerini dükkânların içerisine girmeden kapıdan yapmaları gibi konularda uyarılmaktadırlar.

1860'lı ve 1870'li yıllarda kadınlarla ilgili yasaklama ve kısıtlamalar iki konuya yoğunlaşmaktadır. Bunlardan ilki kadınların *mecma* ve *memerr-i nas* olarak nitelendirilen caddelerde arabalı ya da yaya olarak gezinmemeleridir. *Mecma*, kalabalık mekânlar anlamına gelirken *memerr-i nas* ise herkesin gelip geçtiği yer anlamında kullanılmaktadır. İkincisi ise kadınların güneş battıktan sonra Üsküdar, Beyazıt, Şehzadebaşı ve Direklerarası gibi mahallerde bulunmamalarıdır. 1868 yılında *Takvim-i Vekayi*'de yayımlanan ayrıntılı tenbihat geceleri sokakta fenersiz gezmeyi de yasaklamaktadır²⁷. 1880 sonrasında Ramazan ayına özgü düzenlemeler yapan padişah iradelerinde ise ima edilse de kadınların geceleri piyasa caddesinde bulunmalarına dair doğrudan bir kısıtlama yer almamaktadır. Kadınların piyasa caddelerindeki varlığına yönelik düzenlemelerde gece vurgusunun azalmasında Vezneciler'den Şehzadebaşı Karakolu'na kadar olan güzergâhın 1880 yılında daimî olarak gaz lambalarıyla aydınlatılması etkili olmuş olabilir²⁸. Aydınlatılan şehir mekânları ve kamusal alanlar, gece sosyalliğini ve eğlencelerini teşvik etmekle birlikte mekânın siyasi otoriteler tarafından denetim ve gözetimini de kolaylaştırmıştır²⁹.

Osmanlı siyasi otoritelerinin kadınların piyasa caddesinde bulunmalarına yönelik yasaklama ve kısıtlamaları dönemin basınında da yankı bulmuştur. Namık Kemal (1840-1888), kadınların geceleri sokağa çıkmasının yasaklanmasını memnuniyetle karşılamaktadır. Ona göre Aksaray ve Direklerarası gibi yerler serserilerin toplanma yeri olup en serbest memleketlerin en serbest yerlerinde bile vuku bulmayan

27 "Tenbihat ve İhtarat", *Takvim-i Vekayi*, 20 Aralık 1868.

28 *Tercüman-ı Hakikat*, 23 Mart 1880.

29 Nurçin İleri, "Geç Dönem Osmanlı İstanbul'unda Kent ve Sokak Işıkları", *Toplumsal Tarih*, S. 254, Şubat 2015, s. 30-37; "Allure of the Light, Fear of the Dark: Nighttime Illumination, Spectacle, and Order in Fin-de-Siècle Istanbul", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, C 37/S. 2, 2017, s. 280-298; Nurçin İleri, "Kent, Gece ve Kadınlar", *Saha*, 3, Nisan 2016, s. 57-62.

fenalıklar buralarda gerçekleşmektedir³⁰. Namık Kemal'a göre Avrupa'da kadınlar tesettürlü olmasa bile orada sokakta birisi fahişeye bile laf atamazken, buralarda erkekler kadınlara elli yıllık mahremi gibi laf atmakta, bazı kadınlar da onlara karşılık vermektedir³¹. *Kevkeb-i Şarki* dergisinde yayımlanan bir metinde de iki kişinin diyalogu üzerinden piyasa yasakları tartışılmaktadır. Kadınların Direklerarası gibi kalabalık piyasa caddelerinde gezmelerinin yasaklanmasını eleştiren kişi Beyoğlu'nu örnek göstererek herkesin caddede gezinerek eğlendiğini ve bunda bir sakınca görmediğini ifade etmektedir. Buna karşılık yasağı savunan kişi, Beyoğlu'nda herkesin kendi hâlinde yürüdüğünü, erkeklerin kadınlara laf atmadığını, Suriçi İstanbul'da her türlü taşkınlık ve lafazanlığa cesaret eden kişilerin Beyoğlu'na geçtiklerinde bırakın bir kadına söz atmayı, yanından geçerken yüzüne bakmaya bile cüret edemediğini ifade ederek Suriçi'nde piyasa yasaklarının Müslüman kadınları korumaya yönelik olduğunu savunmaktadır³².

Piyasa yasağını savunan kişinin argümanlarına metinde daha ayrıntılı olarak yer verilmesi okuyucunun yasakların meşruiyeti konusunda ikna edilmeye çalışıldığı izlenimini vermektedir. Her ne kadar bu metinde Beyoğlu kadınların rahatça dolaşabileceği piyasa caddesi olarak idealize edilse de Basiretçi Ali Efendi, Kalpakçılarbaşı, Beyazıt ve Şehzadebaşı'ndan sonra Müslüman kadınların Beyoğlu Caddesi'ndeki gezintilerinden de rahatsızdır. Birkaç yıldır kadınların bu caddede uygun olmayan kıyafetlerle, ecnebiler arasında bir aşağı bir yukarı dolaştığını yazan Ali Efendi, durum daha vahim boyutlara gelmeden adab-ı umumiyyeyi korumakla sorumlu olarak gördüğü hükûmeti önlem almaya davet etmektedir³³. Direklerarası piyasasına yönelik kısıtlamaları da memnuniyetle karşılayan Ali Efendi yayınlanan ilannamelerin amacına ulaştığını ve Şehzadebaşı'nda rezaletlerin son bulduğunu iddia etmektedir³⁴. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi de zabitanın yalnız erkeklerin eğlenmesine mahsus olan caddelerde ve yatsıdan sonra sokaklarda kadınların gruplar hâlinde gezmelerini yasakladığından sokaklarda kendini bilmeyen kadınlara rastlanmadığını ve herkesin edebiyatla eğlendiğini iddia etmektedir³⁵.

30 Namık Kemal, "Tefrika 4", *Tasvir-i Efkâr*, nr. 455, 29 Ocak 1867.

31 Namık Kemal, "Tefrika 3", *Tasvir-i Efkâr*, nr. 454, 24 Ocak 1867.

32 "Bir Varakadır: Muhavere", *Kevkeb-i Şarki*, nr. 12, 22 Aralık 1869.

33 "Beyoğlu Gezintileri", *Basîret*, nr. 362, 13 Mayıs 1871.

34 "Ahlak ve Adaba Riayet", *Basîret*, nr. 773, 8 Kasım 1872.

35 "Şehzadebaşı'ndan: Varaka", *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 361, 28 Ağustos 1879.

Kevkeb-i Şarki gibi *Basiret* gazetesi de yasakların meşruiyeti konusunda okuyucuyu ikna etmeye çalışmaktadır. Ali Efendi, Avrupa devletleri gibi serbest olan ve ahalsinin de bazı devletlerin ahalsinden daha ziyade hürriyet ve serbestisinin olduğunu ifade ettiği bir memlekette biri “Acaba bu gezintilerden ne zarar var? Mademki herkes hürdür istediği gibi gezer ve eğlenir” dese buna ne cevap verelim? diyerek yasaklar konusunda tereddütleri olanlar için açıklama yapmaktadır. Erkek ve kadınların hürriyet ve serbestisinin olduğunu ancak İstanbul’da sokakların henüz layıkıyla genişletilip düzenlenmediğini savunan Ali Efendi, bu caddelerin henüz kadınlı erkekli bir kalabalığı karşılamaya hazır olmadığını savunmaktadır³⁶.

Halka uyarı niteliğindeki padişah iradeleri birbirini tekrar eden basmakalıp ifadelerden oluşsa da 1880’lerden itibaren bu uyarıların içeriğinde bazı değişiklikler dikkati çekmektedir. Söz konusu belgelerde düzenlenen mekânlar, artık spesifik olarak Beyazıt, Şehzadebaşı ve Direklerarası’dır. Bu güzergâh üzerinde ise kadınların varlığı zımnen onaylanmış gibidir³⁷. Bununla birlikte kadınların cadde boyu gezintilerinin ahlak ve adaba uygun olması vurgusu kadınların kılık kıyafeti üzerinden ihtarlar ile devam etmektedir. Müslüman kadınların kıyafeti ile ilgili olarak doğrudan *kaide-i tesettür* kavramı kullanılmakta ve kadınların açık saçık giyinmemeleri istenmektedir³⁸. 1888 tarihli padişah iradesi erkekleri gelip geçen kadınları izlemek için dükkânların önlerinde oturmamaları, kadınları ise erkeklerin toplandığı mekânlardan araba ile ya da arabasız geçmemeleri konusunda uyarmakta ve zabıtayı bu konunun takibinden sorumlu tutmaktadır³⁹.

Döneme ait birçok gazete ve dergi kadınların kalabalık caddelerde gezintilerine yönelik yasaklama ve kısıtlamaları desteklemiş gibi gözükse de *Şura-yı Ümmet* gazetesi 21 Aralık 1903 tarihinde şiar-ı İslamiyet’e aykırılık iddiasıyla piyasanın yasaklanması üzerinden II. Abdülhamit yönetimini eleştirmektedir. Gazete, üç kişinin toplanmasından, halkın araba ile sokakta gezmesinden korktuğunu iddia ettiği II. Abdülhamit’e “Hapishaneleri vatan evlatlarıyla doldurup adam öldürmek Direklerarası’nda piyasa yapmak kadar şiar-ı İslam’a aykırı değil midir?”⁴⁰ sorusunu yöneltmektedir.

36 “Beyazıt ve Şehzadebaşı Gezintileri”, *Basiret*, nr. 524, 18 Kasım 1871.

37 “İrade-i Seniyye”, *Takvim-i Vekayi*, nr. 7, 10 Nisan 1891.

38 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK), 8/71, 27 Ş 1301 / 22 Haziran 1884.

39 BOA, İrade Dâhiliye (İ.DH), 1082/84868, 8 N 1305 / 19 Mayıs 1888.

40 “Yasak”, *Şura-yı Ümmet*, nr. 43, 21 Aralık 1903.

Piyasa yasakları ile ilgili hükûmete yönelik eleştiriler daha çok yasakların fiili olarak uygulanmamasıyla ilgilidir. Zaptiye Nezareti tarafından Direklerarası'nda kadınlara piyasanın yasaklanmasını memnuniyetle karşılayan *Sabah* gazetesi, bu kararın faydalarını anlayamayan polisin Şehzadebaşı'na kadar arabalı olarak gelen kadınları durdurmasına rağmen arabadan inen kadınların Direklerarası'na yaya olarak devam etmelerine izin vermesini eleştirmektedir⁴¹. *Sırat-ı Müstakim* gazetesi ise II. Abdülhamit dönemine işaret ederek önceki uyarıları “basmakalıp emirler” olarak nitelendirmekte, gazetelerde yayımlandığını, herkesin de memnuniyetle karşıladığını ancak bu emirlerin hükûmet vazifesini yaptı imajını vererek ahaliye hoş görünmekten başka bir amacı olmadığını iddia etmektedir. Bununla birlikte gazete yeni dönemde de tesettür-i nisvana itina, adab-ı İslamiye'ye riayet olunmasına dair gazetelerde yine emirler yayımlandığını ancak Bab-ı Meşihat'tan çıkan bu emirlerin Dâhiliye Nezareti'ne oradan da Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne tebliğ edildikten sonra takibinin yapılmadığını iddia etmektedir⁴². 1935 yılında yayımlanan ve Hindistan'da verdiği konferanslara dayanan *Conflict of East and West in Turkey* adlı eserinde Halide Edip de (1884-1964) II. Abdülhamit'in her yıl Ramazan ayında kadınların giyim kuşamına dair resmî İrade yayınladığını, polisin birkaç gün caddelerde kıyafet denetimi ile meşgul olduğunu ancak İrade'nin uygulanmasının hiçbir zaman üç günden fazla sürmediğini ifade etmektedir. Ancak Halide Edip yasakların yalnızca göstermelik olduğuna değil kıyafet ile ilgili dayatmaların kadınlar tarafından benimsenmediğine de dikkat çekmektedir. Ona göre 19. yüzyıl öncesinde de kadınların giyim kuşamını düzenleyen kurallar mevcuttur ancak bu kurallar kadınlara zorla kabul ettirilememiştir⁴³.

Kadınların kalabalık caddelerdeki gezintilerine kısıtlamalar getiren padişah iradelerinin uygulanmadığı yönünde Osmanlı süreli yayınlarında belirgin bir gündem söz konusu iken Müslüman Osmanlı kadınına dair yazan yabancılar bu yasaklama ve kısıtlamaların toplumsal pratiklerle örtüştüğünü varsaymaktadırlar. Direklerarası'nı ve caddedeki Müslüman Osmanlı kadınlarını oryantalist bir atmosferde tasvir eden Lady Hornby günbatımına doğru yaşmaklı kadınların arabalarla Direklerarası'nda gözden kaybolduğunu, yalnızca kahvehane önlerinde oturan erkeklerin kaldığını ifade etmektedir⁴⁴. Pierre Loti'nin (1850-1923) 1906 yılında

41 “Leyal-i Ramazan”, *Sabah*, nr. 5069, 4 Aralık 1903.

42 “Direklerarası'nda Hanımların Otomobile Gece Piyasası”, *Sırat-ı Müstakim*, nr. 106, 16 Eylül 1910.

43 Halide Edib, *Conflict of East and West in Turkey*, Jamia Press, Delhi 1935, s. 214.

44 Lady Hornby, *age.*, s. 285.

yayımlanan *Bezgin Kadınlar (les desenchantees)* adlı romanındaki Müslüman kadın imgesi de siyasi otoritelerin şehir kamusallığında sınırlarını tayin ettiği Müslüman Osmanlı kadını imgesiyle uyumludur. Fakat Ömer Lütfi, 1907 yılında *İçtihad* dergisinde yayımlanan yazısında Pierre Loti'nin romanındaki Müslüman kadın imgesine itiraz etmektedir.

Kadınlarımızın güneş battıktan sonra sokağa çıkmasının yasak olduğu da doğru değil. Geceleyn kendi aralarında erkeklerden çok daha fazla misafirliğe giderler! Kadınlarımızın Şehzadebaşı'ndaki o ünlü gezilere ancak bir iki kere katılmasına izin verildiği de doğru değil. Ramazan ayı boyunca kadınlar her gün gerek yaya olarak gerek arabayla Şehzadebaşı'nda erkeklerden çok dolaşır!⁴⁵

Osmanlı kadınlarının şehir kamusallığındaki görünürlüğüne siyasi iktidarın nüfuz alanlarını tanımlayan resmî arşiv belgeleri ya da toplumsal pratiklerden ziyade dönemin kadın imgesine dair telakkileri yansıtan metinler üzerinden çalışmak, kadınların şehir mekânlarından ve ilgili kentsel faaliyetlerden dışlandıkları yönünde bir söylemin gelişmesine zemin hazırlamıştır⁴⁶. Siyasi otoritelerin kadınların piyasa caddelerindeki gezintilerine dair yasaklamaları zaman zaman uygulanmış gibi gözüke de bu yasakların siyasi iktidarın toplumsal düzeni korumak ve iktidarını pekiştirmek için halkına yönelik yayınladığı ihtarlar olduğu anlaşılmaktadır. Siyasi iktidar, bu tenbihler vasıtasıyla bir taraftan muhafazakâr çevrelerin kadınların artan görünürlüğüne dair tepkilerini yumuşatırken diğer taraftan doğrudan müdahaleden kaçındığı yeni şehir kamusallığının da kontrolü altında olduğu mesajını vermektedir.

Direklerarası Piyasası'nın Müdavimleri: Caddede Kadın Erkek İlişkileri

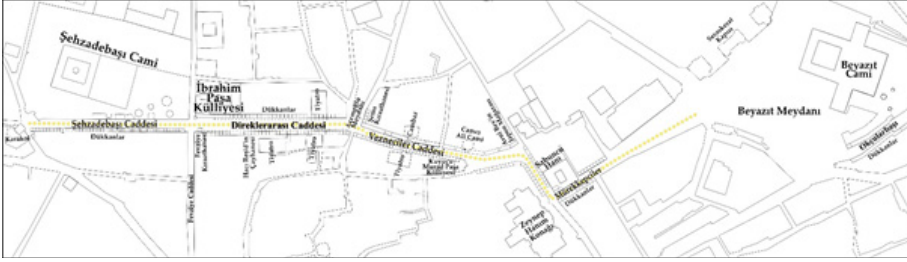
Osmanlı siyasi otoriteleri tarafından ilan edilen yasaklama ve kısıtlamalara rağmen dönemin gazete ve dergileri Direklerarası'nın piyasa caddesi olarak öne çıkmaya başladığı dönemden itibaren kadınların buradaki varlığına tanıklık etmektedir. Kadınların caddedeki varlığı, Rezaizade Mahmud Ekrem'in (1847-1914) 1896'da *Servet-i Fünun*'da tefrika olarak yayımlanan *Araba Sevdası* romanında

45 Zeynep Çelik, *Avrupa Şark'ı Bilmez: Eleştirel Bir Söylem (1872-1932)*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2020, s. 209.

46 Serpil Çakır, "Mekânın Kadınlar Açısından Kurgulanışına Kuramsal ve Tarihsel Süreç İçinde Bakmak", *Kadın ve Mekân: Tutsaklık mı? Sultanlık mı?*, ed. Ayşen Akpınar-Gönül Bakay-Handan Dedeşayır, Turkuvaz Kitap, İstanbul 2010, s. 133-149.

caddenin Şehzade Camii sırasını “kadınlar tarafı”, Osman Baba Türbesi sırasını ise “çaycılar tarafı”⁴⁷ olarak tanımlamasında da görülmektedir. Cami yönünün kadınlar tarafı olmasının nedeni ise Şehzade Mehmed Camii'nin Laleli ve Sultanahmet camileriyle birlikte Ramazan aylarında kadınların Suriçi'nde girmelerine izin verilen üç camiden biri olmasıdır⁴⁸.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, Tanzimat Fermanı'nın ilanı ve ardından Kırım Savaşı'yla İstanbul'da oluşan görece serbest ortam İstanbul'da kadınların sosyal hayata katılımlarını ve şehir kamusalındaki görünürlüklerini desteklemiştir⁴⁹. Ahmet Rasim (1865-1932), yeniçeriliğin kaldırılmasının kadının evinin sınırları dışında görünürlük kazanmasında dönüm noktası olduğuna işaret etmekte, Namık Kemal'in 1867 tarihli mektubuna da atıf yaparak kadınların piyasa caddesindeki görünürlüklerinin yirmi otuz senelik bir yenilik olduğunu iddia etmektedir⁵⁰. Georgeon da yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra kadınların özellikle Ramazan akşamları daha rahat sokağa çıkabildiklerini ifade etmektedir⁵¹.

Şekil 3: Beyazıt Meydanı'ndan Şehzadebaşı'na Piyasa Güzergâhı

47 1900-1922 yıllarına ait Şark Ticaret Yıllıkları'nın verileri çaycı, kıraathane ve kahvehanelerin caddenin Osman Baba Türbesi yönünde yoğunlaştığını göstermektedir. R. C. Cervati, “Adresses des Rues du Grand Bazar: Direklerarası”, *Annuaire Oriental*, The Annuaire Oriental and Printing Company Limited, İstanbul 1900-1922.

48 “Varaka-ı Mahsusa: Tenbihat ve İhtarat”, *Ceride-i Havadis*, nr. 96, 14 Mart 1861.

49 Özgü Çilli, *Osmanlı'da Eğlence: İstanbul'un Sosyal ve Kültürel Hayatından Manzaralar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2023, s. 19-20.

50 Ahmed Rasim, “Eski Yeni Ramazanlar: Piyasalar-Piyasalarda Mütedavil Olan Lisanlar”, *Ramazan*, nr. 9, 13 Mart 1927, s. 2.

51 François Georgeon, *Osmanlı'dan Cumhuriyete İstanbul'da Ramazan*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 117.

Ramazan sergileri dolayısıyla popülerliği artan Beyazıt Meydanı kadınların en çok ziyaret ettikleri mekânlar arasındadır⁵². Beyazıt Camii'nin avlusuyla birleştirilerek kamuya açık bir meydan olarak yeniden düzenlenen Beyazıt Meydanı kısa zamanda kadınların serbestçe vakit geçirebildikleri bir sosyal mekâna dönüşmüştür⁵³. Kadınların gezinti güzergâhı da çoğunlukla Beyazıt Meydanı'ndan başlamakta Mürekkeççiler'den geçerek Vezneciler ve Acemoğlu Meydanı üzerinden Direklerarası'na ulaşmakta ve çoğunlukla Şehzade Camii'nin karşısında yer alan Karakolhane'de son bulmaktadır. Bu güzergâh üzerinde erkekler için pek çok eğlence seçeneği bulunmaktadır: Japon mağazalarından alışveriş yapmak, tiyatrolardan birine girerek oyun ve kanto izlemek, müzik dinlemek, cambazhanede gösteri izlemek, çayhane ya da kıraathanede oturup sohbetle dâhil olmak ya da kaldırımlarda oturup revaklar arasından caddeden akan kalabalığı izlemek⁵⁴. Buna karşılık kapalı mekânların ve dahi güzergâhın en popüler noktaları olan tiyatroların da II. Meşrutiyet dönemine kadar kadınlara yasak olduğu düşünüldüğünde kadınlar için tek seçenek arabalı ya da arabasız olarak caddede gezinti yapmaktır.

Direklerarası birçok metinde kadınların ve erkeklerin buluştuğu, erkeklerin kadınları takip ettiği ve laf attığı, kadınların çeşitli jest ve mimiklerle mukabelede bulunduğu, flörtöz bir atmosferin hâkim olduğu bir mekân olarak tasvir edilmektedir. Osmanlı toplumunda kadın-erkek ilişkilerinde takip kültürünün belirli mekânları olduğunu ifade eden Tanyeli, Tanzimat sonrasında Şehzadebaşı-Direklerarası'nın yeni bir takip eksenine hâline geldiğini iddia etmektedir⁵⁵. II. Abdülhamit'in tercümanı Louis Sabuncu da hazırladığı raporda, özellikle Ramazan ayında Direklerarası Caddesi'nden geçen kadınların kıraathane ve çayhanelerin önünde toplanan genç erkekler tarafından tacize uğramaları karşısında önlemler alınması gerektiğini vurgulamaktadır⁵⁶. Cumhuriyet'in ilk yıllarında II. Abdülhamit dönemi piyasa gezintilerine dair yazan Ahmet Rasim de kadın ve erkeğin aynı mekânı paylaşmasına dair kısıtlayıcı geleneksel yaklaşımın Direklerarası'nda kadın ve erkekler arasında mimik, tavır ve kıyafetler üzerinden bir beden dilinin ve dolaylı anlatımın

52 "Varaka ma-Cevap", *Terakki*, nr. 9, 13 Aralık 1870.

53 Neşe Yeşilkaya, "Askeri Talimlerden Gezintiye: Beyazıt Meydanı'nda Kamusal Yaşamın Dönüşümü", *Kebikeç*, S. 22, 2006, s. 41.

54 Onur Güneş Ayas, "Direklerarası Müzik Sahnesi ve İncesaz Takımları: Müzisyenler, Repertuar, Dinleyiciler ve Beğeni Yapısı", *Türkiyat Mecmuası*, C 33/S. 2, 2023, s. 641-679.

55 Uğur Tanyeli, *Korku Metropolü. İstanbul: 18. Yüzyıldan Bugüne*, Metis Yayınevi, İstanbul 2022, s. 285.

56 BOA, Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM), 34/25, 6 N 1312 / 3 Mart 1895.

gelişmesine neden olduğunu yazmaktadır. Telsiz telefon ya da telsiz telgrafa benzettiği bu dilin 'zamparalık' olarak tanımladığı bu ortamda yıllarca hâkim olduğunu iddia etmektedir⁵⁷. *Malumat* gazetesi de bu atmosferi doğrulamaktadır:

Göz süzenler, bıyık buranlar, gerdan kıranlar, eski göz aşınalarına tesadüf edip de fikir fikir gülerak ela gözlerini kırpanlar, kaldırım sayarken bir taraftan da derinden derine ah, of edenler, sırtanlar, yılışanlar, iltifat göremeyip de somurtanlar, kızaranlar, bozulanlar, bozaranlar, üzülenler, büzülenler, süzülenler, sanki işaret olduğunu hiç kimse anlamıyormuş gibi ipekli mendilini çıkarıp da bu soğukta güya terlerini silmeğe çalışanlar⁵⁸.

Erkeklerin çayhane, kiraathane ve kahvehanelerin önündeki revaklı kaldırımlarda oturup caddeden geçen kadınları izlemeleri, tanımadıkları kadınlara laf atmaları, kadınları yol boyunca takip etmeleri ve peşlerine takılmaları Direkleriarası'nda "şık" olarak tabir edilen belirli bir erkek tiplemesini öne çıkarmaktadır. Geç dönem Osmanlı romanlarında Beyoğlu'na giden züppe karakterini çağrıştıran şık⁵⁹, *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin tarifine göre kadınlara alaka gösteren, son moda uygun giyinen, alafranga kanto mırıldanan, acayip kıyafetli, garip davranışlı, mizah gazetelerine ve karikatürlere malzeme olma potansiyeline sahip bir tiptedir⁶⁰. *Malumat* gazetesi de kaldırım boyunca arabalı kadınları takip eden bu şıklar için 'kaldırım kibarları' tabirini kullanmaktadır⁶¹. Halit Fahri Ozansoy sebilin çevresinde toplanıp caddeden geçen kadınları izleyen şıkları 'Şehzadebaşı çapkınları'⁶² olarak tasvir etmekte, piyasa caddesinde yürüyen kadınlar için 'kadın resmigeçidi'⁶³ tabirini kullanmaktadır. Rezaizade Mahmud Ekrem'in *Araba Sevdası* romanının kahramanı Bihruz Bey de Ramazan ayını Direkleriarası'nda piyasada geçiren bu şıklardandır. Ahmet Rasim akşam piyasalarında boy gösteren şıkları

57 Ahmed Rasim, agm., s. 2.

58 "Köy Mektubu: Direkleriarası'nda Köy Mektupçusu", *Malumat*, nr. 166, 5 Ocak 1899.

59 Şerif Mardin, "Super Westernization in Urban Life in the Ottoman Empire in the Last Quarter of the Nineteenth Century", *Turkey: Geographic and Social Perspectives*, ed. Peter Benedict-Erol Tümerekin-Fatma Mansur, Brill, Leiden 1974, s. 403-446; Melis Hafez, *Inventing Laziness: The Culture of Productivity in Late Ottoman Society*, Cambridge University Press, Cambridge 2021; Fatma Tunç Yaşar, "Encountering the Age of Civility: The Late Ottoman Etiquette Literature (1890-1918)", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, C 24/S. 6, 2022, s. 937-953.

60 *Tercüman-ı Hakikat*, 9 Haziran 1886.

61 *Malumat*, 5 Ocak 1899.

62 Halit Fahri Ozansoy, *Eski İstanbul Ramazanları*, İnkılap ve Aka Kitabevleri Kollektif Şirketi, İstanbul 1968.

63 Ozansoy, *age.*, s. 213.

“Vezneciler’den Osman Baba Dergâhı önüne kadar sebilhane bardakları gibi dizilen fesi kalıplı, yakalıgı temiz, paltosu düzgün, pantolonu ütülü, potini boyalı, bey, beyzade, efendi ve efendizadeler”⁶⁴ olarak tasvir etmektedir.

Şekil 4: Münif Fehim’in Kaleminden Direklerarası’nda Piyasa.

Ercüment Ekrem-Münif Fehim, *Dünden Hatıralar*, Yedigün Neşriyatı, İstanbul.

Direklerarası piyasasında tasvir edilen kadın ise her sınıftan Müslüman Osmanlı kadınlarıdır. Aralarında haremağalarıyla gezen saraylı kadınlar⁶⁵, evin hizmetçileriyle gelen varlıklı kadınlar⁶⁶, gösterişli zarif konak arabalarıyla gelen süslü kadınlar ve kira arabaları ile gelen ve ‘hafif meşrep’ telakki edilen kadınlar bulunmaktadır⁶⁷. Piyasadaki kadınların en çok eleştirildiği konu giyim tarzlarıdır. İnce yaşmakları, süslü elbiseleri, ayaklarında potinleri ve cilveli duruşlarıyla erkeklerin ilgisini üzerlerine çektikleri ve onların laf atmalarına karşılık verdikleri için ahlak-ı umumiyeyi bozmakla itham edilmektedirler. 1871 yılında *İbret* gazetesinin “Bir Kadın Tarafından Gelen Mektup” başlığıyla yayımladığı yazıda

64 Ahmet Rasim, *Şehir Mektupları*, Oğlak Yayınları, İstanbul 2018, s. 103.

65 Sermet Muhtar Alus, “30 Sene Evvel İstanbul: Direklerarası’nda Ramazan Piyasası ve Gizli İşaretlerin Manaları”, *Akşam*, nr. 4474, 26 Mart 1931.

66 Murad Efendi, *Türkiye Manzaranı*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 84.

67 Ercüment Ekrem-Münif Fehim, *age.*, s. 14-15.

yaşlıca bir kadın Beyazıt'ta ve Direklerarası'nda kandil gecesi olan fenalıkların eleştirisine dair gazetenin yazısını takdir etmekte, erkeklerin kadınların peşine takılmasından 'sürtük' olarak nitelendirdiği süslenip sokağa çıkan kadınları sorumlu tutmaktadır. Gazete ise olanlardan kadınların sorumlu tutulmasının haksızlık olacağını ifade ederek asıl sorumluların kadınların bu şekilde sokağa çıkmasına müsaade eden kocalarının olduğunu "direkler dibinde ve arabalar arasında gezinip" kendi aileleriyle eğlenenlerin de o erkekler olduğunu iddia etmektedir⁶⁸.

Öte yandan Osmanlı süreli yayınlarındaki Direklerarası piyasası ve müdavimlerine dair tasvirler algısaldır. 1875 yılında aynı gün Direklerarası'nda bulunmuş iki kadının *Vakit* gazetesinde yayınlanan diyalogu bu kadınların aynı mekânı ve atmosferi birbirinden farklı algıladığını göstermektedir. İki kadından yaşça daha büyük olduğu anlaşılan Hafize Hanım'a göre Direklerarası'ndaki kadınlar, gezmek için çarşı ile yetinmeyen 'yarım pabuçlu sürtükler' dediği kadınlardır. Erkekler ise kaldırımları zapt eden kırmızı boyun bağlı, yeşil yelekli, sarı ceketli, mavi pantolonlu acayip kıyafetler içerisinde uşak bozuntusu heriflerdir. Bunlar kadınlara laf atmakta, kadınlar da onlara karşılık vermektedir. Diğer kadın ise Beyazıt ile Direklerarası'nda gezen hanımları görmüştür. Kaldırımlarda ise birtakım beyler vardır. Hanımlar kendilerine laf atan erkekler olsa bile onları ciddiye almamaktadır. Kadınlara laf atmaya kalkışan erkekler kadınlardan dayak dahi yemektir⁶⁹. *İbret* ve *Vakit* gazetelerindeki iki örnekte de piyasa eleştirisi yapan kadınların yaşlıca tasvir edilmesi dikkat çekicidir. Önceki yılları yad eden bu kadınlar, kadınların caddede gezinmelerini yozlaşma olarak görmektedirler.

Direklerarası piyasa caddesi olarak 1860'lardan itibaren hem övgü hem de eleştiri almıştır. Beyazıt Meydanı'ndan Şehzade Camii'ne kadar devam eden güzergâh üzerinde yaya ya da araba ile piyasa etmek kimilerine göre daire-i iffet ve edep dâhilinde eşsiz bir eğlence⁷⁰ iken kimilerine göre anlamsız, başıboş ve gayri-ahlaki bir meşgaledir. Ahmed İhsan da akşamları bir araba tutup Beyazıt'tan Direklerarası'na kadar bir aşağı bir yukarı dolaşarak piyasa yapma zevkine akıl erdiremeyenlerdendir⁷¹. 1903 yılında *Sabah* gazetesi Direklerarası'ndaki piyasa atmosferini "yar ve ağyara karşı çirkin bir manzara" olarak nitelendirmektedir. Buna rağmen

68 "Bir Kadın Tarafından Gelen Mektup", *İbret*, nr. 16, 27 Eylül 1871.

69 "Muhavere", *Vakit yahud Mürebbi-i Muhadderat*, nr. 5, 24 Ekim 1875.

70 *Tercüman-ı Hakikat*, 7 Nisan 1892.

71 Ahmed İhsan, "İstanbul Postası", *Servet-i Fünun*, nr. 511, 27 Aralık 1900.

“bu keşmekeş-i izdihamdan müteessir olmayanlar, bilakis pek ziyade zevk alıyor gibi görünenler pek çoktur”⁷².

Sırat-ı Müstakim gazetesi, II. Abdülhamit dönemindeki sembolik yasakların işlevsizliğine atıfta bulunarak, Meşrutiyet’in özgürlükçü atmosferinin de piyasa yasaklarının uygulanmasını engellediğini ileri sürmektedir. Gazetede yayınlanan bir yazıda, üstü açık bir arabada, telli bir başörtü, kolları ve göğsü açık şekilde yanlarında bir şoför ve Frenk bir erkek ile Vezneciler yönünden Direklerarası’na giriş yapan kadınların caddeden geçişi büyük bir rezalet olarak nitelendirilmektedir. Kim oldukları merak edilen bu kadınların istibdadın ileri gelen ailelerinden olma ihtimali üzerinde durulmaktadır. Gazetenin iddiasına göre kadınların tesettüre ve edebe riayet etmeleri gerektiğine dair Emniyet-i Umumiye’ye tebligat gönderilmesine rağmen polis, bu kadınların kocalarının “Hürriyetimize tecavüz ettin!” diyerek başlarına musallat olabileceği endişesiyle olaya müdahale etmemiş, izlemekle yetinmiştir. Gazete, “Kocasının söz geçiremediği bir kadını hükümet mi terbiye edecek?” diyerek kadınların kocalarını suçlamaktadır⁷³.

II. Abdülhamit döneminde Ramazan ayına özgü görece serbestiyet ortamında şehrin belirli noktalarında yoğunlaşan gösteri ve eğlencelerin 1909 sonrasında şehrin farklı birçok noktasında, yılın tamamına yayılması, 1911’de tramvay hattı inşaatı için caddeye ayrıcalıklı bir görünüm sunan revaklı sütunların yıkılması ve Balkan Savaşları (1912-1913) ile başlayan 10 yıllık kesintisiz savaş dönemi Direklerarası’nın eski canlılığını ve itibarını kaybetmesine neden olmuştur. Süleyman Sadi, Şehzadebaşı eğlencelerinin artık miadını doldurduğunu ima ederek Ramazan akşamları çarşıda kadınlarını çimdikleyerek eğlenen halkın artık Gülhane Bahçesi gibi bahçelerde garp şehirlerinde olduğu gibi koltuklara gömülmüş, başları elleri içinde kalmış, yalnız musikinin hazzından sarhoş olarak eğlenebileceğini ifade etmektedir⁷⁴.

Direklerarası belirli bir kitleyi eğlence için çekmeye devam etse de 1920’lerde artık muteber bir eğlence muhiti olarak görülmemektedir. 1920 yılında *Alemdar* gazetesinde yayımlanan Ramazan yazılarında birinde Cenab Şahabeddin (1871-1934) medeniyet zırtluları dediği tramvay, otomobil ve motosiklet gürültüleri arasında Direklerarası’nda dolaşırken “Direklerarası’nda mı, yoksa New York’un

72 A. Mazhar, “Ramazan Mektubu”, *Geveze*, nr. 52, 5 Ekim 1908.

73 “Direklerarası’nda Hanımların Otomobille Gece Piyasası”, *Sırat-ı Müstakim*, nr. 106, 16 Eylül 1910.

74 Süleyman Sadi, “Cidaller, Hasbihaller”, *Peyam*, nr. 41, 5 Haziran 1919.

beş numaralı caddesinde miyiz?” sorusunu sormaktadır⁷⁵. *Vakit* gazetesinin “Gündüzleri sıyam, geceleri kıyam” diye tasvir ettiği Ramazan atmosferinde *syam* oruç tutmak demekken *kıyam* önceden teravih namazı için kullanılırken artık geceleri kadınların, erkeklerin ve gençlerin direkleri olmayan Direklerarası'nda sahur vaktine kadar gezmeleri ve eğlenmeleri anlamına gelmektedir⁷⁶. Ercüment Ekrem Talu (1886-1956), eskiden ulaşım vasıtaları çok olmadığı hâlde şehrin her yerinden insanların iki sıra dükkânla çevrili bu dar caddeye akın ettiklerini ancak kibar kimselerin artık buraya gelmediğini, gelse bile durmadan geçtiğini, piyasada halkın vasat ya da aşağı tabakasının arz-ı endam ettiğini yazmaktadır⁷⁷. Caddede yaşanan olumsuzluklar dolayısıyla 1922 yılında caddenin yeniden kadınlara yasaklanması gündeme geldiğinde bu durum tepkilere neden olmuş, polis müdürü Esad Bey'in açıklaması gazetede yayımlanmıştır. Polis müdürü yasağın “kadınlık hissiyatı nokta-ı nazarından bir hakaret olduğunu” ifade edenlere yasağın kadınları korumaya yönelik tedbir amaçlı bir girişim olduğunu açıklamaktadır.

Şehzadebaşı Caddesi'nden geçecek kadınların yüzde sekseni affedir. Bunlar buradan geçtikleri takdirde, ekserisi iptidai seviyede bulunan ve kadınlığın ne olduğunu anlayamamış hamal ve amele yığımlarıyla karşılaşarak hiç sayan-ı arzu olmayan muamelelere hedef olacaktır. İşte biz bunu bu nokta-i nazardan men' ettik. Yoksa bugün bütün İstanbul'un umumi ve ailevi seviyesi sizin düşündüğünüz şekilde yüksek olsa idi bu ve buna mümasil hiçbir tedbire lüzum hâsıl olmazdı⁷⁸.

Polis müdürünün buradan geçen kadınların yüzde sekseninin iffetli kadınlar olduğunu açıklaması mekâna dair öne çıkmaya başlayan fuhuş söylemine de cevap niteliğindedir⁷⁹. Kadınların ana caddeden yan sokaklara sevk edilmesini eleştirenlere ise bunun kadınları kalabalıkların sıkıştırmasından korumak için olduğunu, fenalığa sevk etmek anlamına gelmediğini ifade etmektedir. *Aydede* ise bu durumu üç gün sonraki nüshasında yayınladığı iki karikatür ile eleştirmektedir.

75 Cenab Şahabeddin, *İstanbul'da Ramazan*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2019, s. 41-42.

76 A. M., “Ramazan Musahabesi: Ramazan Hayatı”, *Vakit*, nr. 250, 28 Haziran 1918.

77 Ercüment Ekrem (Talu), “Ramazan Musahabeleri 3: Şehzadebaşı”, *İkdam*, nr. 8679, 12 Mayıs 1921.

78 “Polis Müdür-i Umumiyesi Esad Bey ile Mülakat”, *Yeni Şark*, nr. 217, 7 Mayıs 1922.

79 Ebru Boyar, “The Late Ottoman Brothel in Istanbul: a Heterosexual Social Space for Homosocial Entertainment?”, *Entertainment among the Ottomans* ed. Ebru Boyar-Kate Fleet, Brill, Leiden 2019, s. 173.

Şekil 5: Direklerarası'nın Arka Sokakları (*Aydede*, 10 Mayıs 1922.)

Sol: - Hanımlar şu arka sokağa

- Orası erkeklere yasak değil ya!

Sağ: Yan sokaklarda

Mizah dergisi *Karagöz* de 1920'li yıllar boyunca sık sık Direklerarası piyasasını eleştiren yazılar yayımlamıştır. İşgal altındaki İstanbul'da Direklerarası'ndaki eğlenceleri yadırgayan dergi 1922 yılında “Evvelki seneler âdeta kadın panayırı gibi cıvıl cıvıl hatun kaynaklı o daracık kaldırımlar seyrekleşmiş”⁸⁰ diyerek piyasanın rağbetten düştüğünü dile getirirken, yaklaşık bir yıl sonra caddeyi “Bakışmalar, kakışmalar, kaçışmalar, sataşmalar sonra karanlık sokaklara doğru akışmalar!” sözleriyle tasvir etmektedir⁸¹. Dergiye göre piyasada artık kadınlara sarkıntılık eden erkeklerden çok hafızları bile baştan çıkartan kadınlar boy göstermektedir⁸². *Karagöz*'e göre Direklerarası namuslu kadın ve erkeğin bulunabileceği bir cadde olmaktan çıkmış vesikalı kadınların pazarlık yaptığı bir yer olmuştur⁸³.

80 “Şehzadebaşı Gidip Gelmeleri”, *Karagöz*, nr. 1474, 2 Mayıs 1922.

81 “Kadınlar Piyasası”, *Karagöz*, nr. 1575, 21 Nisan 1923.

82 “Tebliğ-i Hususi: Çapkınlığım Edebi, Erkânı!”, *Karagöz*, nr. 1581, 12 Mayıs 1923.

83 “Monolog: Sokak Maceraları”, *Karagöz*, nr. 188, 24 Mart 1926.

Direklerarası'nda Temaşa: Tiyatroda Kadın İzleyici

İstanbul'da ilk tiyatro 1840 yılında Beyoğlu'nda açılmış ancak Suriçi'nde ilk tiyatro açma girişimleri ahlak ve adab açısından sakıncalı bulunduğu için bazı engellere takılmıştır⁸⁴. Gayrimüslim tebaadan Hazi Hüke'nin 1850 yılında Beyoğlu'nu misal göstererek Suriçi İstanbul'da tiyatro açma talebi, halk tarafından bir nevi eğlence olarak addedilen tiyatronun Avrupalı usullere dayandığı ve Suriçi'nde halkın hem dil hem de bu usuller açısından böyle bir gece eğlencesine aşına olmadığı ve bu durumun çeşitli uygunsuzluklara neden olabileceği gerekçesiyle reddedilmiştir⁸⁵. 1860'ta Muzika-yı Hümâyün görevlilerinden Yaver Bey'in yine Beyoğlu'nu örnek göstererek Tatlıkuyu'da tiyatro inşası talebi ise tiyatro binası içerisinde lokanta ve yatacak mahal olmaması, içki satılmaması ve belgede geçen tabir ile "ale'l-ıtlak taife-i nisvan gitmemek" kaydıyla onaylanmış ve bu şartlar tiyatronun nizamnamesine de eklenmiştir⁸⁶.

1870-1880 yılları arasında Dersaadet'te tiyatro faaliyetlerinin imtiyazını elinde bulunduran Gedikpaşa Tiyatrosu müdürü Güllü Agop Efendi 1879 yılında yayınladığı ilan ile kadınların da oyunları izlemeleri için tiyatrosunda kafesli localar yaptırmış ancak tiyatro civarından mahalle ahalisi kadınların tiyatroya değil camilere dahi zaruret haricinde gitmeleri için izin olmadığını iddia ederek kadınların tiyatroya gitmelerinin hükûmet tarafından menedilmesini talep etmişlerdir⁸⁷. Şehremaneti ise yirmi-otuz mahalle sakini tarafından imzalanarak kendisine sunulan dilekçeye binaen durumu özel bir hassasiyetle dikkate alacağını vaat etmiştir⁸⁸.

Güllü Agop'un Türkçe oyun oynatma imtiyazının 1880'de sona ermesi ve Gedikpaşa Tiyatrosu'nun 1884'te kapatılması sonrasında tiyatro faaliyetlerinin merkezi Direklerarası'na kaymıştır⁸⁹. Bununla birlikte kadınların Direklerarası'nda izleyici olarak kendilerine yer bulmaları ancak 1909 yılında gerçekleşmiştir. Sürdüşü'nde ise Kadıköy ve Üsküdar'da kadınların bölünmüş mekânlarda erkeklerle birlikte oyun izledikleri görülmektedir. 1884 yılında *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi Müslüman Osmanlı kadınlarının her yıl yaz mevsiminde Kadıköy, Yenibahçe ve Üsküdar gibi bazı mevkilerde kendilerine mahsus inşa edilen kafeslerde tiyatro

84 Metin And, *Başlangıcından 1983'e Türk Tiyatro Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 91.

85 BOA, Sadaret Divan Kalemî Evrakı (A.DVN), 57/82, 18 Ca 1266 / 1 Nisan 1850.

86 BOA, İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS), 16/691, 11 C 1276 / 5 Ocak 1860.

87 *Tercüman-ı Hakikat*, 12 Aralık 1879.

88 *Tercüman-ı Hakikat*, 19 Aralık 1879.

89 And, *Başlangıcından 1983'e Türk Tiyatro Tarihi*, s. 89.

izlediklerini hatırlatmakta, bu yıl da terbiyeye uygun nitelik taşıyan tiyatrodan kadınların mahrum bırakılmamaları gerektiğini savunmaktadır⁹⁰. Osmanlı Dram Kumpanyası'nın 14 Eylül 1898 tarihli afişinden de Üsküdar'da Tophanelioğlu'nda vaki belediye bahçesindeki tiyatrodaki kadınların bölünmüş mekânda erkeklerle birlikte oyunu izledikleri anlaşılmaktadır⁹¹. Yine 1899 yılında da Kadıköy'de Hayalhane-i Osmani Kumpanyası'nın gösterisinde kadınlar ve erkekler bölünmüş mekânda gösteriyi birlikte izlemişlerdir⁹².

1889 yılında Bakırköy'de cuma ve pazar günleri kadın ve erkeklere, diğer günlerde ise yalnızca erkeklere yönelik tiyatro faaliyetinde bulunmak üzere ruhsat talebinde bulunan Agop da arzuhâlinde Kadıköy ve Bağlarbaşı'nı referans göstermektedir. Bununla birlikte, çoğunlukla Hristiyan tebaanın sakin olduğu ve zabitanın Dersaadet'e nazaran yetersiz kaldığı Bakırköy'de tiyatronun cuma ve pazar günleri kadın ve erkeklere tahsis edilmesi durumunda Kadıköy ve Bağlarbaşı'nda sefahat ve rezilliğe fırsat bulamayan Müslüman kadınların buraya akın edeceği gerekçe gösterilerek Müslüman kadınların girişine kesinlikle izin verilmemesi kaydıyla tiyatro binasının inşasına ruhsat verilmiştir⁹³.

Direklerarası'nda kadınların tiyatro izlediğine dair en erken atıf Nabizade Nazım'ın 1896 yılında basılmış olan *Zehra* adlı romanındadır. Romanın kahramanları Suphi ve Ürani, Şehzadebaşı'nda Handehane-i Osmani Tiyatrosu'nda aynı locada oyun izlemişlerdir. Ancak dönemin süreli yayınları, tiyatro afişleri ya da ilanlarında bu tarihlerde kadınlara yönelik bir gösterim olduğuna dair bir kayda rastlanmamaktadır⁹⁴. II. Meşrutiyet'in ilanının hemen akabinde kadınlara yönelik tiyatro gösterimi için girişimler olmuş ancak bu girişimler de sonuç vermemiştir. 22 Eylül 1908'de Komik Hasan Efendi tarafından gelirinin yarısı Çırçır yangınzedeleri için ve diğer yarısı hayır işlerinde kullanılmak üzere gündüz kadınlara gece erkeklere mahsus olmak üzere sahneye konacak olan *İki Ahbab Çavuşlar* adlı oyunun söz konusu mekânda daha önce böyle bir uygulama olmadığından sahnelenmesine izin verilmemiştir⁹⁵. 24 Eylül 1908'de ise *Tanın* gazetesinde yayımlan ilanda gündüz hanımlara gece erkeklere mahsus olmak üzere Heveskâran Cemiyeti tarafından

90 *Tercüman-ı Hakikat*, 28 Nisan 1884.

91 Nagata-Egawa, *age.*, s. 175, <https://osmanlitiyatro.aa-ken.jp/poster.php>

92 Nagata-Egawa, *age.*, s. 175, <https://osmanlitiyatro.aa-ken.jp/poster.php>

93 BOA, İMMS, 107/4571, 22 M 1307 / 18 Eylül 1889.

94 Nabizade Nazım, *Zehra*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 87-88.

95 BOA, Zabtiye Nezareti Evrakı (ZB), 326/79, 9 Eylül 1324 / 22 Eylül 1908.

Şehzadebaşı'nda Ferah Tiyatrosu'nda *Zavallı Çocuk* piyesinin sahneleneceği duyurulmakta ancak oyunun sahnelenip sahnelenmediği bilinmemektedir.⁹⁶ 28 Kasım 1908 tarihli bir başka belgede, Şehzadebaşı'ndaki tiyatrolarda Çırcır yangınzedeleri ve mektep menfaatine kadınlara mahsus tiyatro icrası için ruhsat talebi, İslam kadınlarının şu sıralar toplanma mahalli olan Şehzadebaşı gibi bir yerde tiyatroya gitmelerinin uygun bulunmadığı gerekçesiyle reddedilmektedir⁹⁷.

Direkleriarası'nda kadınların gösteri izlediğini teyit eden erken tarihli belgeler 1909 yılına aittir. 19 Ekim 1909 tarihli *Sabah* gazetesinde "Hanımlara Tiyatro" başlığıyla yayımlanan ilanda Şehzadebaşı'nda kargir tiyatrodaki Abdi Efendi'nin yalnız hanımlara mahsus olarak iki oyun oynayacağı, hanımlara kolaylık olması ve caddeden geçmemeleri için tiyatronun arka tarafındaki sokağa çıkan kapının açılacağı duyurulmaktadır⁹⁸. *Sabah* gazetesinin 23 ve 26 Ekim tarihli nüshalarında ise Şehzadebaşı'nda Mınak Efendi'nin tiyatrosunda saat yedide yalnız kadınlara mahsus olarak *Mecnuneler Tabibi* adlı oyunun sahneleneceği duyurulmaktadır. İkinci ilanda 27 Ekim'deki gösterimin son olduğu da belirtilmektedir⁹⁹. Gazetelerde bir-biri ardına yayınlanan tiyatro ilanları Direkleriarası'nda 1909 yılının ekim ayındaki bu gösterimlerin kadınlara yönelik ilk gösterimler olduğunu ortaya koymaktadır.

Sabah gazetesinde ilanı yayınlanan 27 Ekim'deki *Mecnuneler Tabibi* adlı oyunun gösterimine *Resimli İstanbul* gazetesinin yazarı Nerime de arkadaşıyla katılmış ve izleyici olarak deneyimini "Hanımlara Mahsus Bir Temaşa" başlığıyla yayımlamıştır¹⁰⁰. Nerime'nin arkadaşı ile diyaloguna bakılırsa Direkleriarası'nda kadınlara yönelik tiyatro yeni bir durumdur.

- Nereye gidiyoruz?
- Tiyatroya!
- Tiyatroya mı? Yıldız'da mı? Bugün kadınlara mahsus mu?
- Hayır, İstanbul'a! Direkleriarası'na!
- Ayol sen şaşırдың mı? Direkleriarası'nda kadınlara mahsus tiyatro oynanıyor mu?
- Sen öyle ise bugünkü gazetelerin ilanını görmemişsin. Evet, yalnız hanımlara mahsus.

96 *Tanin*, nr. 54, 24 Eylül 1908.

97 BOA, ZB, 328/77, 15 Teşrinisani 1324 / 28 Kasım 1908.

98 "Hanımlara Tiyatro", *Sabah*, nr. 7209, 19 Ekim 1909.

99 "İlan: Şehzadebaşı'nda", *Sabah*, nr. 7213, 23 Ekim 1909.

100 Nerime, "Hanımlara Mahsus Bir Temaşa", *Resimli İstanbul*, nr. 20, 1 Kasım 1909.

Nerime, Mınakyan'ın 13 perdelik cinai drama uyarladığı romanı önceden okumuştur. Direklerarası'nda kadınlara mahsus oyun sahnelenmesi onu heyecanlandırmış olsa da oyunun ismini öğrendikten sonra edebi değeri olmayan, avama hitap eden bu romanın uyarlamasını izlemek için tiyatroya gidip gitmemekte tereddüt etmiştir. Arkadaşı Leman'ın tiyatro zevkini sorgulaması üzerine “Ben tiyatrodan hoşlanmam.’ demek aynıyla ‘Ben şu asr-ı medeniyette yaşamaya layık değilim’ demektir!” diyerek karşılık vermiş, tiyatronun medeni milletler nezdinde yemek, içmek ve uyumak gibi insanlığın asli ihtiyaçlarından olduğunu savunmuştur. Mınak Efendi'nin tiyatroşunu kısmen başarılı bulan Nerime, Osmanlı'da henüz tiyatronun gelişmediğini, var olan tiyatroların da çoğunlukla avamın temayülüne hizmet ettiğini iddia etmektedir. Oyunun konusunu, oyuncuların performansını, tiyatronun atmosferini değerlendiren Nerime'nin tiyatro izleme deneyiminin ötesinde tiyatro bilgisine de sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Nerime ve arkadaşı tiyatrodan çıktıklarında üstü başı temiz yaşlıca bir adamın “Rezalet! Burada bugün kadınlara oyun varmış ha... Hiç münasebet alır mı? Kadınlara tiyatro ne demek?” diye mırıldandığını işitmişler, Nerime “Evet, kadınlara tiyatro! Aptal, vahşi herif! Kadınlara tiyatro. Kadınlara ulum ve maarif, kadınlara medeniyet” demeyi içinden geçirmişse de yollarına devam etmişlerdir. Nerime ve arkadaşının tiyatro çıkışında karşılaştıkları durum ise genelin olmasa da bazı çevrelerin kadınların tiyatrodaki izleyici olması konusunda tepkisini yansıtmaktadır. Nitekim 1879 yılında Güllü Agop'un kadın izleyiciler için yaptırdığı kafesli localar böyle bir tepkinin siyasi otoriteler nezdinde karşılık bulması dolayısıyla boş kalmıştı. Ancak 1909 yılında bu tepkilerin artık bir mırıldanmadan öteye gitmediği anlaşılmaktadır. 1941 yılında Selami İzzet, Nerime'nin tecrübelerine atf yaparak Osmanlı toplumunun tiyatroya bir türlü ısınmadığından, tiyatronun başlangıcından itibaren sürekli baskı ve yasaklamalar ile karşılaştığından bahsetmektedir. Bununla birlikte Selami İzzet'e göre mektep çocuklarına tiyatronun yasaklanmasında Galata tiyatroları ne kadar sorumluysa, kadınların tiyatroya gitmelerini rezalet saydıranın da tuluatçıların hayâsızca tekerlemeleridir¹⁰¹.

Direklerarası'nda kadınlara yönelik gösterimler sonraki yıllarda artarak devam etmiştir. 1909-1919 yılları arasında gazetelere verilen tiyatro ilanlarından anlaşıldığı üzere kadınlara mahsus olan gösterimler çoğunlukla gündüz olsa da Ramazan aylarında gece gösterimleri de mevcuttur¹⁰². Bu ilanlar, Direklerarası'nda

101 Selami İzzet Sedes, “Tiyatroya Dair Konuşmalar: Tuluatçılık”, *Akşam*, nr. 8223, 11 Eylül 1941.

102 *İkdam*, nr. 533, 1 Eylül 1911.

tiyatro mekânlarının paravanla bölünmediğini, kadınlara ve erkeklere ayrı zaman dilimlerinde gösteri sunulduğunu ve kadınlara kolaylık olması için tiyatroların arka kapılarının açıldığını göstermektedir. Bu gösterimler Fevziye, Ferah, Millet ve Şark tiyatrolarında, çoğunluğu da Mınakyan Efendi, Abdi Efendi, Hasan Efendi, Reşad ve Nureddin Beyler, Benliyan Efendi, Şevki Efendi, Ahmed Fehim Efendi ve Naşit Bey'in kumpanyaları tarafından gerçekleştirilmiştir. Zaman zaman indirimli bilet imkânı sunarak kumpanyaların kadın izleyiciyi tiyatroya çekmek için çaba sarf ettikleri görülmektedir¹⁰³.

1919 yılının başlarından itibaren ise Direklerarası'nda Ferah, Millet ve Şark tiyatrolarında gündüz hanımlara akşam umuma diye ilan edilen birçok oyun bulunmaktadır. Umuma olarak nitelendirilen gösterilerde şehrin birçok noktasında olduğu gibi mekân paravanla bölünmüş ya da kadınlar kafes ardındaki localardan oyunu izlemiş olmalıdır¹⁰⁴. 12 Mayıs 1921 tarihli *Vakit* gazetesinde yer alan Yeni Ferah Tiyatrosu'nda *Karanlık Kuyu* adlı piyesin ilanında akşam umuma yönelik olarak sahnelenecek oyun için hanımefendilere özel yer ayrıldığı ve hanımların bilet gişesinin ve girişinin arka kapıdan olduğu açıklanmaktadır¹⁰⁵.

Direklerarası'nda 1909 yılında tiyatro salonunda kendine izleyici olarak koltuk bulan Müslüman Osmanlı kadını için ikinci dönüm noktası erkekler ile aynı çatı altında oyunu izlemektir. Mizah dergisi *Karagöz* 1921 yılının Ramazan ayında bu gelişmeyi “Şehzadebaşı İnkılabı” olarak duyurmaktadır. *Karagöz*'ün kadınlar için “Tiyatroya da erkeklerle beraber girip bir çatı altında aynı oyunu seyrebiliyorlar” dediği bu gelişme büyük ihtimalle kadınların aynı kapıdan tiyatroya girerek paravan olmaksızın erkeklerle birlikte oyun izlemesi olmalıdır. Nitekim 1919 yılından beri zaten umuma ifadesiyle yayınlanan çok sayıda tiyatro ilanı ve afişi mevcuttur. Dergiye göre geceleri Direklerarası'ndan geçemeyen kadınların erkeklerle birlikte tiyatroya gidip aynı çatı altında aynı oyunu izlemesi On Temmuz siyasi inkılâbından daha büyük bir başarıdır. Mutaassıpların bu durumdan rahatsız olacağını da belirten dergi ancak bunun yersiz olduğunu, Allah'ın aynı topraktan yaratmış olduğu iki mahlûkun yeryüzünde de aynı hakka sahip olacağını iddia etmektedir. Dergiye göre iki yıldır Şişli ve Kadıköy'de cari olan bu uygulamanın İstanbul'un en mutaassıp tabakasının Ramazan'ı yaşadığı Şehzadebaşı muhitinde

103 Metin And, *Osmanlı Tiyatrosu*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1976, s. 110.

104 And, *Osmanlı Tiyatrosu*, s. 72.

105 *Vakit*, nr. 1231, 12 Mayıs 1921.

gerçekleşmesi bu inkılabın her tarafa yayılmasını sağlayacaktır¹⁰⁶. 1921 yılından itibaren gösterilerin çoğunun “umuma” ya da “hanımlara ve beylere birlikte” şeklinde ilan edildiği görülmektedir¹⁰⁷. Malik Aksel de Direklerarası’nda tiyatro deneyiminin kaçgöç olarak tabir ettiği mekânsal ayrışmayı ortadan kaldırdığını yazmaktadır¹⁰⁸.

Ahmet Rasim, II. Abdülhamit yönetiminin kadını kapalı temsillerde her çeşit utanç verici durumları seyretmekte hür ve serbest, açık yerlerde genel ahlak kurallarına saygılı bulundurmamak gibi bir zıtlık içinde bıraktığını iddia etmektedir¹⁰⁹. Ahmet Rasim’e göre siyasi nitelikten yoksun oldukları düşünülen tiyatroların çirkin yüzü II. Abdülhamit yönetimi tarafından görmezden gelinmekte yalnız tiyatro sahipleriyle uyuşamamış olan hafiyeler arada sırada jurnal vasıtasıyla göstermelik şikâyetlerde bulunmaktadırlar¹¹⁰. Bununla birlikte tiyatroların başta siyasi içerik açısından olmak üzere fiziksel koşullar, hijyen, halk sağlığı ve ahlak gibi farklı gerekçelerle yakından izlendiği ve denetlendiği görülmektedir¹¹¹. II. Abdülhamit yönetimi halkın açık alanlarda toplanması konusunda hassas olsa da bu dönemdeki yasaklama ve kısıtlamaların farklı gerekçelerle bağlamsal olarak şekillendiği görülmektedir.

II. Abdülhamit döneminde kadınların tiyatro izlemesine yönelik genel bir yasaklama olmayıp İstanbul’un birçok noktasında kadınlar izleyici olarak tiyatrolarda yer almışlardır. Suriçi’nde ve daha özeldir Direklerarası’nda bunun daha geç bir tarihte gerçekleşmiş olması birçok nedene bağlanabilir. Şehzadebaşı ve Direklerarası bir yandan tiyatro, kanto ve sinematograf gibi yeni tarz gösteri unsurlarıyla eğlence merkezi olarak yükselirken aynı zamanda değişen ve dönüşen İstanbul’da Ramazan atmosferiyle özdeşleşen bir mekân olarak görece geleneksel

106 “Şehzadebaşı İnkılâbı”, *Karagöz*, nr. 1374, 14 Mayıs 1921.

107 “Tiyatrolar-Sinemalar”, *Alemdar*, nr. 66, 1 Haziran 1921; “Darüttalim-i Musiki”, *Akşam*, nr. 1055, 1 Eylül 1921; “Sinemalar Tiyatrolar”, *İeni Şark*, nr. 44, 15 Kasım 1921.

108 Malik Aksel, *İstanbul’un Ortası*, Kapı Yayınları, İstanbul 2019, s. 13.

109 Kapalı ve açık mekânlara yönelik farklı denetim politikaları hakkında bk. Merih Erol, “Surveillance, Urban Governance and Legitimacy in Late Ottoman Istanbul: Spying on Music and Entertainment During the Hamidian Regime (1876-1909)”, *Urban History*, C 40/S. 4, 2013, s. 716.

110 Ahmed Rasim, *Muharrir Bu Ya*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997, s. 122-123.

111 Taybuğa Aybars Mamalı, “Geç Osmanlı İstanbul’unda Tiyatrolar ve Denetim”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 332, Ekim 2020, s. 16-22.

bir dünyayı da muhafaza etmektedir¹¹². Suriçi'nde kadınların tiyatro izlemesine yönelik girişimlerin sadece siyasi otorite tarafından belirlenmediği, böyle bir atmosferde halkın tepkisinin de referans alındığı görülmektedir¹¹³.

Direklerarası'nda kadınların tiyatro izleyicisi olarak kendilerine yer bulamamaları buradaki tiyatro mekânlarının fiziksel koşullarıyla da ilgili olmalıdır. Her ne kadar 1880'lerden sonra Direklerarası, tiyatro kumpanyalarının gösteri yapmak için tercih ettiği muhit olsa da bu tarihlerde gösteriler Direklerarası Caddesi'nin iki yanına sıralanan kiraathane, çayhane ve kahvehanelerde¹¹⁴ ya da caddeden girilen bu dükkânların arkasına inşa edilen geçici salaş¹¹⁵ tiyatrolarda gerçekleşmektedir. Bu mekânlar sınırlı fiziksel imkânlarla sahip olmalarının ötesinde Osmanlı dünyasında eril-kamusal bir düzlemde yer almaktadırlar¹¹⁶. Bu açıdan bakıldığında mekânın toplumsal cinsiyet tarafından düzenlendiği ve aynı zamanda toplumsal cinsiyeti yeniden ürettiği düşünülebilir¹¹⁷. Nitekim Direklerarası'nda tiyatroların müstakil binalara kavuşması sonrasında kadın izleyiciye açılmış olması anlamlıdır.

Kadınların tiyatro izlemeleri toplumsal cinsiyet normları açısından dönemin gazete ve dergilerinde tartışma konusu olmuştur. Genel olarak Direklerarası'nda sahnelenen oyunların sanatsal niteliği ve oyunların içeriği tartışılmakla birlikte kadınların ve kız çocuklarının buralara gitmeleri ahlaki açıdan zaaf olarak görülmektedir. Mehmed Sıtkı, tiyatro izlemeyi roman okumak ile eşdeğer tutmakta, tiyatroculuk adına kısmen Mınak Efendi'yi başarılı bulsa da kadınlar ve kızlar için kesinlikle uygun olmadığını iddia etmektedir¹¹⁸. Tıpkı piyasa yasaklarında olduğu gibi kadınların gayriahlaki ortamlardan korunması söylemi burada da geçerlidir. Osmanlı aile gazetesi olarak kendini tanıtan *Güzel Prenses*, Şehzadebaşı'ndaki bir tiyatrodan şantöz yüzünden çıkan kavgada bir gencin yaralanması üzerine, benzer

112 Özlem Kumrular, *İstanbul Eğleniyor (1870-1955)*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2022, s. 368.

113 Oya Şenyurt, "Tiyatro Binasına ve Tiyatro Oyunlarına Tepkiler", *Osmanlı Mimarisine Dair Kısa Okumalar*, Cinius Yayınları, İstanbul 2023, s. 106-116.

114 Dilek Özhan Koçak, *19. Yüzyılın İstanbul'unda Kültürel Dönüşümün Sahnesi: Osmanlı Tiyatrosu*, Parşömen, İstanbul 2011, s. 238.

115 Oya Şenyurt, "Geç Osmanlı'da Tiyatroya Tepkilerin Gölgesinde Şehzadebaşı'nda Kâğıt Tiyatro Binalarının İnşa Süreci", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C 7/S. 1, 2023, s. 3.

116 Cem Doğan, "Öteki" *Modernleşme: İstanbul'da Gündelik Hayat, Toplumsal Cinsiyet ve Marjinalitenin Sınırları (1830-1930)*, Kitabevi, İstanbul 2021, s. 74.

117 Irvin Cemil Schick, "Mekânın Cinsiyeti Vardır", *Kentsel Yaşam ve Sürdürülebilirlik*, ed. Ebru Erdönmez Dinçer-Aynur Can, Esenler Belediyesi Şehir Düşünce Merkezi, İstanbul 2016, s. 101-102.

118 Mehmet Sıtkı, "Hanım Kızlara Roman Mütalaası ve Tiyatrolar", *Musavver Terakki*, nr. 26, 10 Eylül 1903.

bir olayın bir yıl içerisinde Şehzadebaşı tiyatrolarında üç ya da dört kez yaşandığını ifade ederek tiyatro gösterilerindeki kantocuların iffet ve ahlaka aykırı danslarını eleştirmektedir. Bununla birlikte gazete, aktarılan olay doğrudan erkek izleyici ile ilgili olmasına rağmen Müslüman kadınların tiyatroya gitmelerini tartışmaktadır. Tiyatronun yasaklanmasını değil, kadınları tiyatrolara göndermemeyi öneren gazete, tiyatro salonları boş kalınca tiyatroların kendilerini ıslah edeceğini iddia etmektedir¹¹⁹.

Sebilürreşad gazetesinin gündeminde de tiyatrodaki güldürü adına sarf edilen müstehcen sözler ve oyunların bir parçası hâline gelen kantolar vardır. Gazeteye göre tuluat kumpanyalarının bu sakıncalı oyunlarının ve kantoların masum çocuklar ve gafil aile kadınları için ne kadar tehlike arz ettiği zabıta memurları, muharrirler, gazeteciler, aile reisleri dâhil herkes tarafından bilindiği hâlde bunlar menedilmemektedir. *Sebilürreşad*'ın önerisi ise kantoları oyunlardan ayırmak, kantocuları Galata'ya sürmek ve tiyatrocuları edep dairesinde bir piyesle seyircinin karşısına çıkmaya mecbur etmektir¹²⁰. Tiyatro oyunlarının ahlak ve adaba aykırı olduğu iddia edilen içeriği dönemin gazete ve dergilerinde umum için bir tehlike olarak görülse de izleyici olarak kadınlar ve çocuklar daha çok tehdit altında görülmüş¹²¹, kadınlar için tiyatro genel olarak olmasa bile bazı koşullarda yasaklanmış, çocuklar için ise sonraki yıllarda tedricen bazı düzenlemeler gelmiştir¹²².

Sonuç

Osmanlı kadınlarının şehir kamusallığındaki görünürlükleri yeni bir mefhum olmasa da 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kadınlar alışveriş, gezinti ve tiyatro gibi nedenlerle şehrin cadde, sokak ve meydanlarında çok daha görünür olmuşlar ve bu mekânların aktif müdavimleri hâline gelmişlerdir. Direklerarası tecrübesi, kadınların şehir mekânlarında bulunma, bu mekânlara dâhil olma ve kentsel faaliyetlere katılım sürecinin bağlamsal olarak şekillendiğini ve kadınların buradaki deneyimlerinin çok katmanlı olduğunu göstermektedir. Direklerarası'nın piyasa caddesi olarak öne çıkmaya başladığı 1860'lardan itibaren kadınların

119 "Muhabere-i Aniye", *Güzel Prenses*, nr. 71, 8 Kasım 1913.

120 "Şehzadebaşı'nda Cereyan Eden Rezaletler", *Sebilürreşad*, nr. 301, 18 Haziran 1914.

121 Özde Çeliktemel-Thomen, "Çocuklar ve Kadınlar: Geç Osmanlı Döneminde Sinema Hakkında Bir Mütâlaa", *Alternatif Politika*, Özel Sayı, Mayıs 2016, s. 1-29.

122 Fatma Tunç Yaşar-Onur Güneş Ayas, "Early Acquaintances with Modern Mass Culture in Late Ottoman Istanbul: The Experiences of Child Audiences at Direklerarası", *Sociology Lens*, C 37/S. 1, 2024, s. 8-27.

piyasa caddelerindeki gezintileri Ramazan ayına mahsus uyarılar içeren padişah iradelerinin başlıca gündem maddelerinden biri olmuştur. Gazetelerde de yayımlanan bu padişah iradeleri, kimi zaman arabalı ya da yaya olarak kadınların Direklerarası gibi kalabalık caddelerden geçmesini yasaklamakta kimi zaman ise caddede bulunmanın koşullarını belirleyerek üstü örtülü olarak kadınların buradaki varlığını onaylamaktadır. Bu belgeler bir yandan Müslüman Osmanlı kadınının şehir kamusal hayatının dışında kaldığına dair oryantalist söylemin referans kaynağı olurken diğer yandan uygulanmadıkları gerekçesiyle bazı kesimlerin şikayetlerine konu olmuştur. Döneme ait süreli yayınlar ve toplumsal pratiğe dair veriler, bu belgelerin siyasi otoritenin belirli dönemlerde iktidarını pekiştirmek ve mevcut toplumsal düzeni hatırlatmak üzere yayınladığını göstermektedir. Zaman zaman uygulansa da bu yasaklamalar daha çok söylemsel düzeyde işlevsel özelliklere sahiptir.

Müslüman Osmanlı kadınlarının 1860'lardan itibaren piyasa caddesinin müdavimleri oldukları, ancak caddedeki kadın-erkek ilişkilerinin dönemin toplumsal cinsiyet normları bağlamında, özellikle ahlak söylemleri üzerinden önemli bir gerilim alanı oluşturduğu görülmektedir. Osmanlı entelektüelleri ve yazarları kadınların piyasa caddesinde olmaması gerektiğini değil, kadınların piyasa caddesinde bulunabilmeleri için gerekli koşulların henüz sağlanmadığını savunmaktadırlar. Avrupa'daki kadınların kamusal alan deneyimlerine atf yapan bu kişiler, Osmanlı'da serbestiyetin hem kadınlar hem de erkekler tarafından suistimal edildiğini de ima etmektedirler. Dönemin süreli yayınları, kadınların piyasa caddesindeki varlığını ve etkinliğini ortaya koymakla birlikte, bu yayınlarda yer alan yazılar, resmî söylemi genellikle teyit etmekte ve zaman zaman kadınlara yönelik yasaklama ve kısıtlamaların meşruiyetini savunan bir propaganda aracı hâline gelmektedir. Öte yandan Beyazıt'tan Şehzadebaşı'na uzanan piyasa güzergahının merkezinde yer alan Direklerarası'nda izdihama yol açan kadınlı-erkekli kalabalık da caddenin bir gerçeğidir. Bu cadde, 1920'li yıllara kadar çeşitli eleştirilere rağmen İstanbul'un çeşitli semtlerinden, her sınıftan ve zümreden kadın ve erkeği ağırlayan bir eğlence muhiti olmuştur.

1880'lerden itibaren Direklerarası tiyatro kumpanyalarının faaliyetlerinin merkezi olmuştur da Müslüman Osmanlı kadını II. Meşrutiyet dönemine kadar Direklerarası Caddesi'ndeki tiyatrolara girememiştir. Bununla birlikte Müslüman kadınların tiyatro izlemesine dair genel bir yasaklamanın olmadığı, şehrin farklı noktalarında kadınların tiyatro gösterilerini izledikleri görülmektedir. Direklerarası gibi bir göste-

ri merkezinde kadınların 1909 yılına kadar bu tecrübeden uzak kalmasının birçok nedeni vardır. Osmanlı siyasi otoritesi alafranga bir gece eğlencesi olarak gördüğü tiyatronun başlangıçta Suriçi'ne girmesi konusunda çekimser kalmıştır. Ancak kumpanyaların Beyoğlu'na atıfla yaptıkları ısrarlı tiyatro açma girişimleri sonucunda tiyatro, imtiyaz üzerinden kontrol altında tutulan bir faaliyet olarak Suriçi'ne girmiştir. 1880'lerde tiyatro imtiyazlı bir faaliyet olmaktan çıkıp tiyatro faaliyetleri çeşitlenerek Direklerarası'na kaydığında ise hem Suriçi'nde kadınların tiyatro izlemesine dair muhafazakâr bir tutum hakimdir hem de Direklerarası'nda gösteriler kıraathane, çayhane ve kahvehane gibi eril nitelikleriyle öne çıkan mekânlarda ya da onların hemen arkasına inşa edilen salaş mekânlarda gerçekleşmektedir.

Suriçi'nde ve daha özeldir Direklerarası'nda kadınların tiyatro izlemesine yönelik girişimler öncelikli olarak izleyici kitlesini genişletmek isteyen kumpanya müdürlerinden gelmiştir. Bu girişimler, II. Meşrutiyet'in getirmiş olduğu hürriyet atmosferinde Direklerarası'nda müstakil kargir tiyatro binaları inşa edildiğinde olumlu karşılık bulmuş ve 1909 yılının Ekim ayından itibaren kadınlar Direklerarası tiyatrolarında izleyici olarak yer almaya başlamıştır. Önceleri kendilerine ayrılan gündüz seanslarında, tiyatronun arka kapısından girerek gösterileri izleyen kadınlar 1919 yılından itibaren gündüz seanslarına ilaveten umuma olarak nitelendirilen seanslarda aynı çatı altında fakat paravanla bölünmüş mekânlarda tiyatro izlemişlerdir. Dönemin mizah dergisi *Karagöz*'ün II. Meşrutiyet'in ilanından daha önemli bir gelişme olarak gördüğü kadınların erkelerle aynı kapıdan girerek aynı çatı altında oyun izlemesi ise 1921 yılında gerçekleşmiştir.

Sonuç olarak 1860'lardan 1920'lere Müslüman Osmanlı kadınlarının Direklerarası tecrübesini belirleyen unsurlar çok katmanlıdır. Siyasi iktidarın hem kadınların piyasa gezintileri hem de tiyatro izlemeleri konusundaki tutum ve politikalarının cinsiyet normları, toplumsal tepkiler, tiyatro kumpanyalarının girişimleri ve mekânsal farklılıklar gibi çeşitli dinamikler çerçevesinde konjektürel olarak şekillendiği görülmektedir. Resmî arşiv belgelerine ek olarak gazete ve dergilerde yayımlanan yazılar, tiyatro ilanları ve hatıratlar gibi kadınların cadde, sokak ve meydanlarda nasıl bulduklarına ve tiyatro izleme deneyimlerine dair çok sayıda tarihsel kayıt mevcuttur. Kadınların kent deneyimine dair doğası gereği farklı perspektifler sunan bu kaynakların birlikte değerlendirilmesi ve bağlamsal okuması, Müslüman Osmanlı kadınlarının Direklerarası eğlenceleri hakkında ne düşündüklerini doğrudan yansıtmasa da onların bu yeni eğlence dünyasında kendilerine nasıl yer bulduklarını ve bu atmosferi nasıl deneyimlediklerini ortaya koymaktadır.

Değerlendirme

Bu makale en az iki hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim

belleten@ttk.gov.tr

Yapay Zeka Kullanımı

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zekâ tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazarlar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

Lisans

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır.

Finansman

Bu çalışma, TÜBİTAK tarafından desteklenen 121K990 numaralı ARDEB 1001 projesi kapsamında gerçekleştirilmiştir.

Teşekkür

Bu projede bursiyer olarak yer alan ve makalenin arşiv kaynakları ile görsellerinin hazırlanmasına katkı sunan İzzet Tugay Tatlı, Cansu Kılıç ve Mert Gezici'ye desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

Review

This article has been reviewed by at least two reviewers using a double blind peer review model. A similarity check was performed to confirm that it was free of plagiarism.

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and all the works referred are mentioned in the bibliography.

Complaints

belleten@ttk.gov.tr

Use of Artificial Intelligence

No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. The entire content of the manuscript was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Grant Support

This work was supported by the TÜBİTAK under Grant ARDEB 1001 – Project No: 121K990.

Acknowledgment

I would like to thank İzzet Tugay Tatlı, Cansu Kılıç, and Mert Gezici for their support in this project, where they participated as scholarship recipients and contributed to the preparation of the archival sources and visuals for the article.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

İrade Dâhiliye (İ.DH), 1082/84868.

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS), 16/691, 107/4571.

Sadaret Divan Kalemî Evrakı (A.DVN), 57/82.

Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK), 8/71.

Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM), 34/25.

Zabtiye Nezareti Evrakı (ZB), 326/79, 328/77.

Sürelî Yayınlar

“Ahlak ve Adaba Riayet”, *Basîret*, nr. 773, 8 Kasım 1872.

“Beyazıt ve Şehzadebaşı Gezintileri”, *Basîret*, nr. 524, 18 Kasım 1871.

“Beyoğlu Gezintileri”, *Basîret*, nr. 362, 13 Mayıs 1871.

“Bir Kadın Tarafından Gelen Mektup”, *İbret*, nr. 16, 27 Eylül 1871.

“Bir Varakadır: Muhavere”, *Kevkeb-i Şarki*, nr. 12, 22 Aralık 1869.

“Darüttalim-i Musiki”, *Akşam*, nr. 1055, 1 Eylül 1921.

“Direklerarası’nda Hanımların Otomobile Gece Piyasası”, *Sırat-ı Müstakim*, nr. 106, 16 Eylül 1910.

“Hanımlara Tiyatro”, *Sabah*, nr. 7209, 19 Ekim 1909.

“İlan: Şehzadebaşı’nda”, *Sabah*, nr. 7213, 23 Ekim 1909.

“İrade-i Seniyye”, *Takvim-i Vekayi*, nr. 7, 10 Nisan 1891.

“Kadınlar Piyasası”, *Karagöz*, nr. 1575, 21 Nisan 1923.

“Köy Mektubu: Direklerarası’nda Köy Mektupçusu”, *Malumat*, nr. 166, 5 Ocak 1899.

“Leyal-i Ramazan”, *Sabah*, nr. 5069, 4 Aralık 1903.

“Meşhudât ve Mesmuat-ı Ramazaniye”, *Sabah*, nr. 3287, 16 Ocak 1899.

“Monolog: Sokak Maceraları”, *Karagöz*, nr. 188, 24 Mart 1926.

“Muhabere-i Anıye”, *Güzel Prenses*, nr. 71, 8 Kasım 1913.

“Muhavere”, *Vakit yahud Mürebbi-i Muhadderat*, nr. 5, 24 Ekim 1875.

- “Polis Müdür-i Umumiyesi Esad Bey ile Mülakat”, *Yeni Şark*, nr. 217, 7 Mayıs 1922.
- “Ramazan Mektubu”, *Musavver Terakki*, nr. 30, 3 Aralık 1903.
- “Sinemalar Tiyatrolar”, *Yeni Şark*, nr. 44, 15 Kasım 1921.
- “Şehzadebaşı Gidip Gelmeleri”, *Karagöz*, nr. 1474, 2 Mayıs 1922.
- “Şehzadebaşı İnkılâbı”, *Karagöz*, nr. 1374, 14 Mayıs 1921.
- “Şehzadebaşı'nda Cereyan Eden Rezaletler”, *Sebilürreşad*, nr. 301, 18 Haziran 1914.
- “Şehzadebaşı'ndan: Varaka”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 361, 28 Ağustos 1879.
- “Tebliğ-i Hususi: Çapkınlığın Edebi, Erkânı!”, *Karagöz*, nr. 1581, 12 Mayıs 1923.
- “Tenbihat ve İhtarat”, *Takvim-i Vekayi*, 20 Aralık 1868.
- “Tevcihat-ı Resmîye”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 952, 22 Ağustos 1881.
- “Tiyatrolar-Sinemalar”, *Alemdar*, nr. 66, 1 Haziran 1921.
- “Varaka ma-Cevap”, *Terakki*, nr. 9, 13 Aralık 1870.
- “Varaka-ı Mahsusa: Tenbihat ve İhtarat”, *Ceride-i Havadis*, nr. 96, 14 Mart 1861.
- “Yasak”, *Şura-yı Ümmet*, nr. 43, 21 Aralık 1903.
- A. M., “Ramazan Musahabesi: Ramazan Hayatı”, *Vakit*, nr. 250, 28 Haziran 1918.
- A. Mazhar, “Ramazan Mektubu”, *Geveze*, nr. 52, 5 Ekim 1908.
- Ahmed İhsan, “İstanbul Postası”, *Servet-i Fünun*, nr. 511, 27 Aralık 1900.
- Ahmed Rasim, “Eski Yeni Ramazanlar: Piyasalar-Piyasalarda Mütedavil Olan Lisanlar”, *Ramazan*, nr. 9, 13 Mart 1927.
- Alus, Sermet Muhtar, “30 Sene Evvel İstanbul: Direklerarası'nda Ramazan Piyasası ve Gizli İşaretlerin Manaları”, *Akşam*, nr. 4474, 26 Mart 1931.
- Aydede*, 10 Mayıs 1922.
- Ercüment Ekrem (Talü), “Ramazan Musahabeleri 3: Şehzadebaşı”, *İkdam*, nr. 8679, 12 Mayıs 1921.
- İkdam*, nr. 533, 1 Eylül 1911.
- Malumat*, 5 Ocak 1899.
- Mehmet Sıtkı, “Hanım Kızlara Roman Mütalaası ve Tiyatrolar”, *Musavver Terakki*, nr. 26, 10 Eylül 1903.

- Namık Kemal, “Tefrika 3”, *Tasvir-i Efkâr*, nr. 454, 24 Ocak 1867.
- Namık Kemal, “Tefrika 4”, *Tasvir-i Efkâr*, nr. 455, 29 Ocak 1867.
- Nerime, “Hanımlara Mahsus Bir Temaşa”, *Resimli İstanbul*, nr. 20, 1 Kasım 1909.
- Sedes, Selami İzzet, “Tiyatroya Dair Konuşmalar: Tuluatçılık”, *Akşam*, nr. 8223, 11 Eylül 1941.
- Süleyman Sadi, “Cidaller, Hasbihaller”, *Peyam*, nr. 41, 5 Haziran 1919.
- Taner, Haldun, “Direklerarası, Ramazan Takvimi 2”, *Milliyet*, 18 Temmuz 1980.
- Tanin*, nr. 54, 24 Eylül 1908.
- Tercüman-ı Hakikat*, 12 Aralık 1879.
- Tercüman-ı Hakikat*, 19 Aralık 1879.
- Tercüman-ı Hakikat*, 23 Mart 1880.
- Tercüman-ı Hakikat*, 28 Nisan 1884.
- Tercüman-ı Hakikat*, 7 Nisan 1892.
- Tercüman-ı Hakikat*, 9 Haziran 1886.
- Vakit*, nr. 1231, 12 Mayıs 1921.

Araştırma-İnceleme ve Kaynak Eserler

- Ahmed Rasim, *Muharrir Bu Yâ*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997.
- Ahmet Rasim, *Şehir Mektupları*, Oğlak Yayınları, İstanbul 2018.
- Aksel, Malik, *İstanbul'un Ortası*, Kapı Yayınları, İstanbul 2019.
- And, Metin, *Başlangıcından 1983'e Türk Tiyatro Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- And, Metin, *Osmanlı Tiyatrosu*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1976.
- Ayas, Onur Güneş, “Direklerarası Müzik Sahnesi ve İncesaz Takımları: Müzisyenler, Repertuar, Dinleyiciler ve Beğeni Yapısı”, *Türkiyat Mecmuası*, C 33/S. 2, 2023, s. 641-679.
- Bal soy, Gülhan, “Osmanlı Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Tarihçiliği Üzerine”, *Toplum ve Bilim*, C 132, 2015, s. 222-231.
- Berk tay, Fatmagül, *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, İstanbul 2003,

Boyar, Ebru, "The Late Ottoman Brothel in Istanbul: a Heterosexual Social Space for Homosocial Entertainment?," *Entertainment among the Ottomans*, ed. Ebru Boyar-Kate Fleet, Brill, Leiden 2019, s. 160-182.

Boyar, Ebru-Fleet, Kate, "Ottoman Society through the Lens of Entertainment", *Entertainment among the Ottomans*, ed. Ebru Boyar-Kate Fleet, Brill, Leiden 2019, s. 1-21.

Cenab Şahabeddin, *İstanbul'da Ramazan*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2019.

Cerasi, Maurice, *Divanyolu*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.

Cervati, R. C., "Adresses des Rues du Grand Bazar: Direklerarası", *Annuaire Oriental*, The Annuaire Oriental and Printing Company Limited, İstanbul 1900-1922.

Charmes, Eric-Sander, Agnès, "La rue entre réseaux et territoires: avant-propos", *Flux - Cahiers scientifiques internationaux Réseaux et territoires*, C 66/67, 2007, s. 4-7.

Çakır, Serpil, "Mekânın Kadınlar Açısından Kurgulanışına Kuramsal ve Tarihsel Süreç İçinde Bakmak", *Kadın ve Mekân: Tutsaklık mı? Sultanlık mı?*, ed. Ayşen Akpınar-Gönül Bakay-Handan Dedehayır, Turkuvaz Kitap, İstanbul 2010, s. 133-149.

Çelik, Zeynep, "İstanbul: Bir Tema Parkı Olarak Kentsel Koruma, Soğukçeşme Sokağı", *Şehirler ve Sokaklar*, ed. Zeynep Çelik-Diane Favro-Richard Ingersoll, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 97-112.

Çelik, Zeynep, *Avrupa Şark'ı Bilmez: Eleştirel Bir Söylem (1872-1932)*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2020, s. 209.

Çeliktemel-Thomen, Özde, "Çocuklar ve Kadınlar: Geç Osmanlı Döneminde Sinema Hakkında Bir Mütâlaa", *Alternatif Politika*, Özel Sayı, Mayıs 2016, s. 1-29.

Çilli, Özgü, *Osmanlı'da Eğlence: İstanbul'un Sosyal ve Kültürel Hayatından Manzaralar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2023.

Doğan, Cem, "Öteki" *Modernleşme: İstanbul'da Gündelik Hayat, Toplumsal Cinsiyet ve Marjinalitenin Sınırları (1830-1930)*, Kitabevi, İstanbul 2021, s. 74.

Eldem, Edhem, *Bankalar Caddesi: Osmanlı'dan Günümüze Voyvoda Caddesi*, Osmanlı Bankası Bankacılık ve Finans Tarihi Araştırma ve Belge Merkezi, İstanbul 2000.

Ercüment Ekrem-Münif Fehim, *Dünden Hatıralar*, Yedigün Neşriyatı, İstanbul.

Erol, Merih, "Surveillance, Urban Governance and Legitimacy in Late Ottoman Istanbul: Spying on Music and Entertainment During the Hamidian Regime (1876-1909)", *Urban History*, C 40/S. 4, 2013, s. 706-725.

Franciscus à Mesgnien Meninski, *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae - Arabico - Persicum Lexicon*, C 1, 1680.

Georgeon, François, *Osmanlı'dan Cumhuriyete İstanbul'da Ramazan*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

Gül, Murat, *Modern İstanbul'un Doğuşu: Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu*, Sel Yayınevi, İstanbul 2018.

Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Son Arzu*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2021.

Hafez, Melis, *Inventing Laziness: The Culture of Productivity in Late Ottoman Society*, Cambridge University Press, Cambridge 2021.

Halide Edib, *Conflict of East and West in Turkey*, Jamia Press, Delhi 1935.

İleri, Nurçin, "Allure of the Light, Fear of the Dark: Nighttime Illumination, Spectacle, and Order in Fin-de-Siècle İstanbul", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, C 37/S. 2, 2017, s. 280-298.

İleri, Nurçin, "Geç Dönem Osmanlı İstanbul'unda Kent ve Sokak Işıkları", *Toplumsal Tarih*, S. 254, Şubat 2015, s. 30-37.

İleri, Nurçin, "Kent, Gece ve Kadınlar", *Saha*, 3, Nisan 2016, s. 57-62.

Kafesçioğlu, Çiğdem, "Picturing the Square, Streets, and Denizens of Early Modern İstanbul: Practices of Urban Space and Shifts in Visuality", *Muqarnas*, C 37/S. 1, 2020, s. 139-177.

Kostof, Spiro, *The City Shaped: Urban Patterns and Meanings through History*, Little, Brown and Company, New York 1991.

Kumrular, Özlem, *İstanbul Eğleniyor (1870-1955)*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2022.

Lady Hornby, *Kırım Savaşı Sırasında İstanbul*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.

Lefebvre, Henri, *The Production of Space*, Blackwell, Oxford 1991.

Mamalı, Taybuğa Aybars, "Geç Osmanlı İstanbul'unda Tiyatrolar ve Denetim", *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 332, Ekim 2020, s. 16-22.

Mardin, Şerif, "Super Westernization in Urban Life in the Ottoman Empire in the Last Quarter of the Nineteenth Century", *Turkey: Geographic and Social Perspectives*, ed. Peter Benedict-Erol Tümertekin-Fatma Mansur, Brill, Leiden 1974, s. 403-446.

Murad Efendi, *Türkiye Manzaraları*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.

Nabizade Nazım, *Şehra*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

Nagata, Yuzo-Egawa, Hikari, *Bir Kentin Toplumsal Tarihi Açısından Osmanlı'nın Son Döneminde İstanbul'da Tiyatro ve Çevresi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2021.

Ozansoy, Halit Fahri, *Eski İstanbul Ramazanları*, İnkılap ve Aka Kitabevleri Kollektif Şirketi, İstanbul 1968.

Özhan Koçak, Dilek, *19. Yüzyılın İstanbul'unda Kültürel Dönüşümün Sahnesi: Osmanlı Tiyatrosu*, Parşömen, İstanbul 2011.

Redhouse Sözlüğü: Türkçe/Osmanlıca-İngilizce, Redhouse, İstanbul 2000.

Schick, Irvin Cemil, "Mekânın Cinsiyeti Vardır", *Kentsel Yaşam ve Sürdürülebilirlik*, ed. Ebru Erdönmez Dinçer-Aynur Can, Esenler Belediyesi Şehir Düşünce Merkezi, İstanbul 2016, s. 101-102.

Şenyurt, Oya, "Geç Osmanlı'da Tiyatroya Tepkilerin Gölgesinde Şehzadebaşı'nda Kâgir Tiyatro Binalarının İnşa Süreci", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C 7/S. 1, 2023, s. 27-56.

Şenyurt, Oya, "Tiyatro Binasına ve Tiyatro Oyunlarına Tepkiler", *Osmanlı Mimarisine Dair Kısa Okumalar*, Cinius Yayınları, İstanbul 2023, s. 106-116.

Tanyeli, Uğur, *Korku Metropolü. İstanbul: 18. Yüzyıldan Bugüne*, Metis Yayınevi, İstanbul 2022.

Tuğ, Başak, "Tarih ve Toplumsal Cinsiyet", *Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*, ed. Feryal Saygılıgil, Dipnot Yayınları, İstanbul 2016, s. 33-49.

Tunç Yaşar, Fatma, "Direklerarası as the Stage of Entertainment and Sociability in Late Ottoman Istanbul", *Spectacle, Entertainment, and Recreation in Late Ottoman and Early Turkish Republican Cities*, ed. Nilay Karaca-Seda Kula, Intellect, The University of Chicago Press, Chicago 2023, s. 123-146.

Tunç Yaşar, Fatma, "Encountering the Age of Civility: The Late Ottoman Etiquette Literature (1890-1918)", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, C 24/S. 6, 2022, s. 937-953.

Tunç Yaşar, Fatma-Ayas, Onur Güneş, "Early Acquaintances with Modern Mass Culture in Late Ottoman Istanbul: The Experiences of Child Audiences at Direklerarası", *Sociology Lens*, C 37/S. 1, 2024, s. 8-27.

Tunç Yaşar, Fatma-Yaşar, Ahmet, "From an Arasta Bazaar to a Piyasa Street: The Transformation of Direklerarası in Ottoman Istanbul from the 1720s to the 1920s", *Middle Eastern Studies*, C 61/S. 2, 2025, s. 165-181.

Tunç Yaşar, Fatma, "The Urban Process of an Arcade Street in Late Ottoman

Istanbul: Demolitions, Renovations and Relocations in Direklerarası (1880-1911)”, *Urban History*, erken görünüm 6 Kasım 2025.

Turna, Nalan, “Limits and Opportunities: Women and Their Experiences in the Entertainment Sector During the Late Ottoman Era”, *Osmanlı Araştırmaları*, C 59/S. 59, Temmuz 2022, s. 195-223.

Turna, Nalan-Ersöz Burçak, “Spaces of Transition: Kantarcılar as a Microcosm of Urban Change in Late Ottoman Istanbul”, *Middle Eastern Studies*, C 62/S. 2, 2025, s. 221-240.

Upton, Dell, “New Orleans: Dünyanın En Önemli Sokağı”, *Şehirler ve Sokaklar*, ed. Zeynep Çelik-Diane Favro-Richard Ingersoll, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 135-151.

Warf, Barney-Arias, Santa, “Introduction: The Reinsertion of Space into the Social Sciences and Humanities”, *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspective*, ed. Barney Warf-Santa Arias, Routledge, New York 2009, s. 1-10.

Yaşar, Ahmet, “Mekânın Tarihi”, *Tarih İçin Metodoloji*, ed. Ahmet Şimşek, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022, s. 309-316.

Yeşilkaya, Neşe, “Askeri Talimlerden Gezintiye: Beyazıt Meydanı’nda Kamusal Yaşamın Dönüşümü”, *Kebikeç*, S. 22, 2006, s. 25-50.